

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Βαθυστόχαστη ή έλληνική ποίηση και ή πεζογραφία πού έχουν για θέμα τους ένα από τὰ πιό συνταρακτικά και τὰ πιό αίματηρά έλληνικά γεγονότα τών άρχών του αιώνα μας, τόν Μακεδονικό άγώνα. Αίμα και δάκρυ στάζουν οί πολυάριθμες σελίδες τους, γραμμένες από δοκίμους ποιητές και συγγραφείς. Απόκοντα έρχεται, σά γερασμένη και πολυπικραμένη άδελφή, ή ποίηση του λαού, για να τραγουδήσει και κλάψη και αυτή με τή σειρά της τόν άνθρωπο, τόν πατριώτη, πού θυσιάστηκε στόν άγώνα. Δεν έχει τις πτήσεις της λογίας ποιήσεως· μιλάει σε μιá γλώσσα άλλης εποχής, της εποχής της κλεφτουριάς. Έχει όμως και ανατάσεις και δεν της λείπει ή είλικρίνεια.

Τήν ποίηση αυτή, σε όλες της τις μορφές, θέλει ή μελέτη αυτή να παρουσιάσει όσο τó δυνατό ολοκληρωμένη. Γι' αυτό τó σκοπό δημοσιεύονται παρακάτω, με ιστορικές και κριτικές σημειώσεις, 56 ποιητικά κείμενα αναφερόμενα στο Μακεδονικό άγώνα. 30 από αυτά προέρχονται από άδημοσίευτα χειρόγραφα του Κέντρου Έρεύνης της Έλληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και από δική μου συλλογή· τὰ άλλα 26 αναδημοσιεύονται από παλαιότερα βιβλία ή μελέτες.

Στο προεισαγωγικό τούτο σημείωμα αισθάνομαι τήν ύποχρέωση να ευχαριστήσω εκείνους πού βοήθησαν στην περισυλλογή τών τραγουδιών, και ιδιαίτερα τόν διευθυντή του Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας καθηγητή κ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, πού παρεχώρησε τὰ συγκεντρωμένα στο Κέντρο τραγούδια, τόν κ. Στέφανο Ήμελλο, συνεργάτη του ίδιου Κέντρου, πού πρόθυμα βοήθησε στην άντιγραφή τών κειμένων, και τόν διευθυντή του Ίδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου κ. Βασίλειο Λαούρδα, πού έθεσε στη διάθεσή μου τή σχετική βιβλιογραφία.

Κάθε φορά πού ασχολούμαι με ιστορικά δημοτικά τραγούδια, μου έρχεται στο νού ή γνώμη του Άριστοτέλη για τή διαφορά μεταξύ ποιήσεως και ιστορίας: «... φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ποιήσις ιστορίας έστιν· ή μὲν γάρ ποιήσις μάλλον τὰ καθόλου, ή δὲ ιστορία τὰ καθ' έκαστον λέγει»¹. Σύμφωνα με τή σοφή αυτή παρατήρηση του μεγάλου Σταγειρίτη, δεν θά πρέπει να περιμένη κανείς ιστορικές ακρίβειες και λεπτομέρειες από

---

1. Ποιητική 1451α.

τήν ανάλυση δημοτικῶν ποιητικῶν κειμένων, ἀλλὰ τὰ «καθόλου», τὴν ἀπήχηση πού εἶχαν στὴν ἐποχὴ τους τὰ ἱστορικά γεγονότα καὶ οἱ ἐνέργειες ἱστορικῶν προσώπων. Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς δὲν ἀραδιάζει γεγονότα σὲ στίχους, ὅπως ὁ κρητικὸς ριμαδόρος, ἀλλὰ συγκινεῖται ἢ ἐνθουσιάζεται ἀπὸ ὅσα βλέπει καὶ ἀκούει καὶ τὴ συγκίνηση καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του ἔρχεται νὰ ἐξωτερικεύσει σὲ λίγους, ἀλλὰ ἐκφραστικούς στίχους, στίχους χαρᾶς ἢ στίχους λύπης, εἴτε γιὰ νὰ ἐπαινήσει καὶ νὰ ἐξυμνήσει κάποιο ἥρωικὸ πρόσωπο ἢ ἥρωικὴ πράξη, εἴτε γιὰ νὰ θρηνήσει γιὰ κάποια μεγάλη ἀπώλεια ἢ συμφορά. Ἔτσι μὲ τοὺς στίχους του παραδίδει στὴν αἰωνιότητα κάτι πὺ συνεκλόνησε τὸν συναισθηματικὸ του κόσμο.

Τὰ ἥρωικά τραγούδια δὲν γίνονται σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ἀλλὰ μόνον σ' ἐκεῖνες πὺ τὶς διαπνέει ἥρωικὸ πνεῦμα, πὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλη γεγονότα, τὰ ὅποια βαρύνουν πολὺ στὴν πλάστιγγα πὺ καθορίζει τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν. Ἀπὸ τέτοια ἥρωικὴ ἐποχὴ προέρχονται τὰ ἀκριτικά καὶ τὰ κλέφτικα τραγούδια. Ἡρωικοὶ εἶναι καὶ οἱ χρόνοι, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴ μελέτη αὐτῆ. Προηγούμενα καὶ προπαρασκευάζουν τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-1913, πὺ ἔκριναν ἀποφασιστικά τὴν τύχη τοῦ βορείου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἄλλων παραμεθορίων βαλκανικῶν λαῶν.

Μετὰ τὸν ἀτυχῆ γιὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεμο τοῦ 1897 μαρasmus καὶ πολιτικὴ ἀπογοήτευση κυριαρχοῦν στὴ χώρα μας. Ἡ ἀπογοήτευση ὅμως αὐτὴ φέρνει καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ζωντῶν στοιχείων τοῦ ἔθνους. Ἀνάταση καὶ προθυμία γιὰ θυσίες καὶ ὀλοκαυτώματα διακρίνουν πολλοὺς νέους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Γειτονικοὶ βαλκανικοὶ λαοί, Ἑλληνες καὶ Βούλγαροι, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς», τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, διαβλέπουν τὸ τέλος τοῦ διεφθαρμένου καὶ σὲ παρακμῆ πλέον κυριάρχου, καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν πτώση του καὶ νὰ διαφεντεύσουν ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερο μακεδονικὸ χῶρο. Μὲ τὸν ἐπίζηλο γιὰ τοὺς νέους τίτλο τοῦ «Μακεδονομάχου» ξεκινοῦν ἐθελοντικά Ἑλληνες ἀπὸ ὅλες τὶς γωνιές τῆς ἐλεύθερης ἑλληνικῆς γῆς, ἀπὸ τὰ βόρεια ὡς τὰ νότια ἄκρα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ, ἀρματομένοι ψυχικά καὶ ὕλικά, προχωροῦν πρὸς τὴ χώρα τῶν ὀνείρων τους, τὴν γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τὴ Μακεδονία. Ἡ ἐθνικὴ τους ἱστορία τοὺς φωτίζει καὶ τοὺς φανατίζει ἢ συναίσθηση τοῦ δικαίου των. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς κλονίσει τὴν πίστη, ὅτι ὁ ἀγώνας τους εἶναι ἀγώνας ἱερός, ἀγώνας ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Θεωροῦν τιμὴ τους νὰ δώσουν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα.

Τὴ διάχυτη αὐτῆ ἀγωνιστικὴ διάθεση προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσει καὶ κατευθύνει ἢ «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία», πὺ ἰδρύεται στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα τὸ 1894 μὲ σκοπὸ «τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τὴν

ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ τὴν παρασκευὴν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν διὰ πάσης θυσίας». Οἱ πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους ἐθελοντὲς εἶναι πολλοὶ καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς κοινωνικὰς τάξεις. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι ὁ Μπρούφας, ὁ Παῦλος Μελάς, ὁ Τέλλος Ἄγρας, ὁ Γαρέφης, ὁ Φούφας, ὁ Βάρδας κ.ἄ. Οἱ περισσότεροι ἐγκαταλείπουν οἰκογένειες, πλούτη καὶ εὐμάρεια καὶ ἄφοβα αὐτοεπιστρατεύονται, ἂν καὶ γνωρίζουν, ὅτι ἡ πιθανότερη ἔκβασις τοῦ ἐγχειρήματος τους εἶναι νὰ ἀφήσουν τὰ κόκκαλά τους στὴ Μακεδονία.

Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀγωνιστὰς, ποὺ τόσο πρόθυμα πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα, ὁ Ἑλληνας λαϊκὸς ποιητὴς, ὁ ἄγνωστος ποιητὴς, ἐξύμνησε μὲ τὸ τραγούδι του. Τὸ νεώτερο τραγούδι κινεῖται μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ παλαιότερου, τοῦ κλέφτικου. Ἄλλοτε εἶναι ὀλόκληρο τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ παρουσιάζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μακεδονομάχου, ἄλλοτε δανεῖζεται ὀρισμένες μόνον λέξεις ἢ στίχους, προοιμίων προπάντων πάντοτε ὅμως δὲν χάνει τὴν ἀτομικὴν του φυσιογνωμία, ἐξαίροντας τὴν δράση τοῦ Μακεδονομάχου.

Ὅταν κανεὶς ἀκούη ἢ διαβάξη τὰ τραγούδια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ λαϊκοὶ ποιητὲς ἔχουν ἤδη ἀξιολογήσει τὴν προσφορά κάθε ἀγωνιστῆ καὶ ἔχουν συνθέσει γιὰ τὸν καθένα καλύτερα ἢ χειτερα τραγούδια. Γιὰ τὸν Παῦλο Μελά λ.χ. τὰ τραγούδια εἶναι περισσότερα καὶ μερικὰ ποιητικῶς ἀρτιότερα. Ὑστερα ἔρχονται σὲ ποιητικὴ ἀξία τὰ τραγούδια τοῦ Μπρούφα, τοῦ Γαρέφη, τοῦ Τέλλου Ἄγρα, καὶ ἄλλων ἀκόμη. Νομίζει κανεὶς ὅτι στὰ τραγούδια αὐτὰ ἔχουμε ἱεραρχημένη ποιητικὴ συγκίνηση, ἀνάλογα μὲ τὴν προσπάθεια καὶ τὸ ἔργο τοῦ κάθε Μακεδονομάχου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ Γάλλου ἐκδότη ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Cie de Marcellus¹, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἡ δημοτικὴ ποίηση δὲν εἶναι μόνον ὁ καθρέπτης τοῦ πνεύματος, τῆς ἐξυπνάδας καὶ τῶν καλαισθητικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀκόμη ἓνα οὐσιῶδες μέρος τῆς ἱστορίας του.

Ἐπὶ τούτοις Μακεδονομάχοι, ὅχι κατώτεροι ἀπὸ ἄλλους σὲ ἀξία, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔγιναν τραγούδια, ἢ ἔγιναν μόνον ἐφήμερα ψευτολόγια στιχουργήματα. Ἐδῶ παίζει ρόλο ὁ παράγων τύχη. Πρέπει νὰ εἶναι καὶ τυχερὸς κανεὶς, γιὰ νὰ βρεθοῦν ἄνθρωποι ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσουν τὸ ἔργο του καὶ νὰ τὸ τοποθετήσουν στὴ θέση ποὺ τοῦ ἀνήκει.

Τὰ τραγούδια τοῦ Παύλου Μελά

Ἡ κυριότερη μορφή τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα εἶναι ὁ Παῦλος Μελάς.

1. Chants populaires de la Grèce moderne, Paris 1860, σ. XII.

Είναι αμφίβολο αν χωρίς τον Παύλο Μελά θα άρχιζε ο αγώνας και είναι επίσης αβέβαιο αν χωρίς τον θάνατό του θα έπαιρνε γρήγορα τις διαστάσεις που πήρε. Είχε λάβει μέρος ο Μελάς σε επανειλημμένες μυστικές αποστολές για τη μελέτη της καταστάσεως στη Μακεδονία. Τον Αύγουστο του 1904 επί κεφαλής ομάδας από 35 άνδρες εισήλθε στο κατεχόμενο από τους Τούρκους μακεδονικό έδαφος ως αρχηγός των ανταρτικών Σωμάτων Μοναστηρίου και Καστοριάς. Βρισκόταν στο χωριό Στάτιστα της Καστοριάς στις 13 Οκτωβρίου 1904, όταν προδόθηκε από τη βουλγαρική συμμορία του Μήτρου Βλάχου στους Τούρκους και τον σκότωσαν.

Κανένα άλλον εθνικό αγωνιστή στους νεώτερους χρόνους δεν τραγούδησαν οι Έλληνες και δεν έκλαψαν τόσο εγκάρδια όσο τον Παύλο Μελά. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ο Μελάς αντιπροσωπεύει «όλην την ιδεολογίαν του αγώνος», καθώς γράφει ο Κ. Μαζαράκης στις αναμνήσεις του¹, αλλά για τη μεγαλύτερη λαϊκή συγκίνηση από το θάνατό του συνετέλεσε και το γεγονός ότι, προερχόμενος από άρχοντική οικογένεια, δεν δίστασε ν' άπαρνηθῆ πλούτη, εύζωία, οικογένεια και νά ύπακούση στη φωνή του εθνικού καθήκοντος. Το γεγονός αυτό βαρύνει ιδιαίτερα στη συναισθηματικότητα του ελληνικού λαού.

Τα τραγούδια για τον Μελά είναι διαφόρων τύπων και μορφών. Το πλέον διαδεδομένο σ' όλη την Ελλάδα είναι εκείνο που παρουσιάζει τον Παύλο νά ζητή νά μάθη από νέες ποιά είναι ή στρατιωτική κατάσταση στον τόπο τους. Νέο παλληκάρι είναι ο Παύλος και από νεάνιδες ζητεί πληροφορίες. Ίδου ένα από τὰ σχετικῶς καλά κείμενα του τύπου αυτού:²

- Κορίτσια από την Καστοριά κι άπ' τη Μακεδονία,
για έλάτε μιά παρακά, για έλάτε τρεις και πέντε,
κάτι νά σῶς ρωτήσουμε και σεΐς νά μᾶς εΐπῆτε :
μην είναι Τούρκοι στο χωριό, μην είναι και Βουλγάροι;
- 5 - Ποιός εΐσαι σὺ πού μᾶς ρωτᾶς και θέλεις για νά μάθης;
- Έγώ εΐμαι ο Παύλος ο Μελάς. . . . .³

1. Κ. Ι. Μ α ζ α ρ ά κ η, 'Ο Μακεδονικός Άγών (Άναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 24.

2. Χειρόγρ. Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) άριθ. 1551, σ. 3 (συλλογή Περ. Γιαννοπούλου, Σκληροῦ Όλυμπίας).

3. Στο χειρόγραφο το τραγούδι συνεχίζεται με στίχους άσυνήθιστους σε δημοτικό ποιητικό κείμενο :

... στον κόσμο ξακουσμένος,

πῶχω ταραξει την Τουρκία και τη Μακεδονία.

- Δεν εΐν' στρατιῶτες στο χωριό, δεν είναι και Βουλγάροι.

Ή μουσική καταγραφή του τραγουδιού, καθώς και των επόμενων, έγινε από τον μουσικό κ. Σπυρ. Περιστέρη, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά και από τη θέση αυτή.

Ἐλευθεροῦ ρυθμοῦ Ἀργά. $\text{♩} \sim 50$

Ὠ-ρέ, Κο-ρί-τσι-ά πό ν-ά πό τὴν Κα-στο-
ρί-α, ὦ-ρέ, κι-ἀπ' τὴ Μα-δο-
νί-α, ἄ!
ῥέ, κά-τι δὰ σᾶς ἄν-
τι, κο-ρί-τσι-α
μου, κα-τι δὰ σᾶς ρω-τή-σω
ὠ-ι-γώ

Ἀρτιότερη ποιητικά εἶναι ἡ παραλλαγή, ἡ δημοσιευμένη ἀπὸ τὴν Εἰρήνη Σπανδωνίδη (Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, σ. 25 ἀριθ. 42):

- Κορίτσια ἀπὸ τὴν Καστοριά κι ἀπ' τὴ Βλαχοκλεισούρα¹
κάτι νὰ σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νὰ σᾶς εἰποῦμε.
- Ποιὸς εἶσαι σὺ πὺ μᾶς ρωτᾶς καὶ θέλεις νὰ σοῦ εἰποῦμε:
- Ἐγώ ῥμαι ὁ Παῦλος ὁ Μελάς, τῆς Καστοριάς καμάρι,
5 τῆς Καστοριάς, τῆς Ρούδιανης² καὶ τῆς Βλαχοκλεισούρας.

Ἡ Σπανδωνίδη ὀρθᾶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ τραγούδι ἔχει γίνει μὲ πρότυπο τὸ κλέφτικο :

1. Βλαχοκλεισούρα καὶ Κλεισούρα κομόπολη τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς.

2. Κατὰ τὴν Σπανδωνίδη πρόκειται γὰρ τὸ χωριὸ Ρούδιον (σῆμ. Ἄλωρος) τοῦ νομοῦ Πέλλης.

Κορίτσια μαυρομάτικα, γιά ἐλάτε παρακάτω,
κάτι νά σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νά σᾶσε εἰποῦμε.
Μὴν εἶναι Τοῦρκοι στὸ χωριό, μὴν εἶναι κι Ἄρβανίτες. . .

Μὲ τὴ φανταστικὴ συνάντηση παλληκαριῶν καὶ νεανίδων ὁ ποιητὴς παρεμβάλλει στοιχεῖο τρυφερότητας μέσα στὴν ὄλη πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα. Μὲ αὐτὴ τὴ μορφή εἶναι γνωστὸ τὸ τραγούδι παντοῦ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Ρούμελη, Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία. Ἐκείνη ἔχει εἶναι τὸ μόνον τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα μὲ πανελλήνια σχεδὸν διάδοση. Ἀξιόλογες παραλλαγές του δὲν ὑπάρχουν. Μικρὲς μόνον καὶ ἀσήμαντες διαφορὲς σὲ μερικὲς λέξεις καὶ σὲ τοπωνύμια. Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ Μακεδονία βρῖσκουμε Ἡπειρο, Σιάτιστα, Ἐλασσόνα, Βάλτο κλπ. Στὸ τέλος μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ τραγουδιοῦ λαϊκὸς στιχουργός, ποὺ δὲν ἔχει γνήσια ποιητικὴ συγκίνηση, προσθέτει μερικοὺς ἀδέξιους στίχους· δείχνει μὲ αὐτὸ ὅτι γνωρίζει τὴν ἱστορία τοῦ Μελά, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει τί θὰ εἶπῃ δημοτικὴ ποίηση. Ἀποδίδει στὸν ἥρωα τοῦ τραγουδιοῦ καυχισιολογία, ποὺ ὁ ἴδιος θὰ τὴν ἀηδίαζε, ἂν τὴν ἄκουε :

.....
Ἐγὼ εἶμ' Παῦλος ὁ Μελάς ἀπ' τὴ Μακεδονία,
πῶχω τὰ πλούτη τὰ πολλὰ καὶ τὰ ψηλὰ τὰ σπίτια
καὶ τώρα τ' ἀπαράτησα καὶ πάω νά πολεμήσω.
Πικρὸ ντουφέκι ἔπεσε, τὸν πῆρε στὸ κεφάλι
σὰ δένδρο ξεριζώθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει
καὶ σὰ λεβέντης πού 'τανε στὴ μαύρη γῆ ξαπλώθη¹.

Καὶ ἀκόμη ἓνα τέλος τοῦ στιχουργήματος, ἀταίριαστο μὲ τὸ ὕφος γνήσιου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ :

Ἐγὼ εἶμ' ὁ Παῦλος ὁ Μελάς μὲ τὰ γραμμένα φρύδια.
Γιὰ τὴν πατρίδα ἦρθα δῶ, ἦρθα νά πολεμήσω
Τούρκους, Βουλγάρους ὅπου βρῶ, κανέναν δὲ θ' ἀφήσω².

Σὲ ἄλλο τύπο παρουσιάζεται τὸ ξεκίνημα τοῦ Μελά ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν ἰδικῶν του :

Λεβέντης ἐξεκίνησε 'πὸ μέσ' ἀπ' τὴν Ἀθήνα
τὰ παλληκάρια σὺναξε κι ὅλο τὸ εἰκοσιένα³.
[Ἐρὲ] παιδιὰ μ', μᾶς κράζ' ἢ Καστοριά κι ὅλη ἡ Μακεδονία,
μᾶς προσκαλοῦν, Μελά μ', τὰ Γρεβενὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 968 ζ', σ. 490-491 (Χ. Σακελλαριάδης, Γορτυνία 1929).
2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1632, σ. 1 (συλλογὴ Ἰ. Καλλέρη, Ψαχνὰ Εὐβοίας).
3. Ἐννοεῖ γενναῖα παλληκάρια ὅπως οἱ ἥρωες τοῦ 1821.

και τὸ γύρισμα :

Γέφυρα θέλ' νὰ στήσω σ' ὄλα τὰ ρέματα,
γιὰ νὰ περάσ' ὁ Παῦλος μὲ τὰ στρατεύματα ¹.

Λε θέν. της έ. ξε. κί. νι. νη. σε πού μέσ' ἀπ'...
τὴν 'Α. ὀή. να. πού δέν ψη.
φί. πού. δέν ψη.
φί. ζ' Παῦ. λος τή ζω. ή.

Σὲ παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ παρεμβάλλονται καὶ στίχοι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος, ἀπευθυνόμενος στὴ μάνα του, λέγει πὼς δὲν θέλει ἀπ' αὐτὴν κλάματα γιὰ τὸν θάνατό του :

Μάνα μ', δὲν θέλω κλάματα, δὲν θέλω μοιρολόγια·
μένα, μὲ κλαῖνε τὰ πουλιά, μὲ κλαῖν' τὰ χελιδόνια,
μὲ κλαίει κι ἡ γυναίκα μου καὶ ὅλη ἡ πατρίδα ².

Ἄλλη παραλλαγή δανεῖζεται τοὺς στίχους τῆς ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Γιάννη Νοταρᾶ (Ἀρχοντόπουλου), ποὺ τὸ 1827 ξεκίνησε ἀπὸ τὰ Τρίκαλα τῆς Κορινθίας νὰ πάη νὰ πολεμήσῃ στὴ μάχη τοῦ Φαλήρου. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ Νοταρᾶς βγαίνει σὰ σύννεφο ἀπὸ τὰ Τρίκαλα καὶ πάει νὰ πολεμήσῃ :

Ἕνα κομμάτι σύγνεφο κι ἕνα κομμάτι ἀντάρα
ξεβγαίν' ἀπὸ τὰ Τρίκαλα ἔπ τοῦ Νοταρᾶ τὰ σπίτια·
ἄλλος τὸ λέει σύγνεφο κι ἄλλος τὸ λέει ἀντάρα,

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 2217, σ. 528 (Δίλοφον Δυτ. Μακεδονίας, συλλογὴ Στ. Μάνεση 1955).

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 2154 δ', σ. 41 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδη, Φιλιππᾶιοι Δυτ. Μακεδονίας 1955).

κείνο δὲν εἶναι σύγνεφο, κείνο δὲν εἶν' ἀντάρα,
5 μόν' εἶναι τ' Ἀρχοντόπουλο, ποὺ πάει νὰ πολεμήσῃ¹.

Μὲ ὁμοίους στίχους ἔγινε στὰ Μέγαρα τραγοῦδι γιὰ τὸ ἄλλο Ἀρχοντόπουλο, τὸν Παῦλο Μελᾶ², σὲ ποιότητα κατώτερο, ὅπως εἶναι ὅλες οἱ ἀπομιμήσεις :

Κομμάτι μαῦρο σύγνεφο ἐκόπη ἀπ' τὴν Ἀθήνα
τσαί πάει ψηλά στὴν Ἑπειρο τσαί στὴ Μακεδονία
ἦταν ὁ Παῦλος ὁ Μελᾶς, γίγαντας παλληκαρὰς
νὰ πολεμήσῃ πάαινε³ γιὰ τὴν ἐλευθερία⁴.

Ἡ εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελᾶ δίνεται μὲ τυπικούς στίχους γνωστούς καὶ ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγοῦδια :

Πικρὰ μαντάτα μοῦ ἔρθανε ἀπ' τὴ Μακεδονία,
τὸν Παῦλο τὸν βαρέσανε στῆς Καστοριᾶς τὰ μέρη.
Δὲν τὸν βαρέσαν μὲ ἀντρεία, δὲν τὸν βαρέσαν φόρα⁵,
μόν' τὸν βαρέσαν μ' ἀπιστιά, νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι.
5 Κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιὰ, διάτα στὰ παλληκάρια :
Παιδιὰ, νὰ μὴ σκορπίσετε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε,
τοὺς Τούρκους, τὰ παλιόσκυλα, νὰ τοὺς ἐκδικηθῆτε⁶.

Σὲ ἄλλα τραγοῦδια τὴν εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελᾶ τὴ φέρνει πουλί μὲ νύχια βαμμένα κόκκινα.

Ἐνα πουλάκι ξέβγαине ἀπ' τὴ Μακεδονία
εἶχε τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα.
Χωριάτες τὸ ρωτήσανε, μὲ πόθο τὸ ρωτᾶνε :
- Πές μας, πουλί μ', τί ἔγινε μέσ' στὴ Μακεδονία:
5 - Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε. . . . .⁷

1. Βλ. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγοῦδια, 1, σ. 220.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1565, σ. 12-13 (συλλογὴ Σταμπολά, Μέγαρο 1933).

3. Στὸ χειρόγρ. πάει.

4. Τὸ τραγοῦδι συνεχίζεται μὲ ψευδοδημοτικούς στίχους ὅπου ὁ στιχιπλόκος βρῖσκει εὐκαιρία καυχησιολογίας :

ρωτάει κορίτσια ντροπαλά, κλαμένα παλληκάρια :
- Μὴν ἦρθαν Τούρκοι ἀπ' ἐδῶ, μὴν ἦρθαν καὶ Βουλγάροι;
- Γιομάτος εἶναι ὁ τόπος δῶ 'πὸ Τούρκους καὶ Βουλγάρους
μὰ τώρα θὰ τοὺς μπλάξωμε μὲ σένα καπετάνιο
τσαί θὰ τοὺς τσυνηγήσουμε νὰ πᾶν κατὰ ποῦ ἔστράφτει,
..... νὰ βροῦμε μεῖς νισάφι.

5. Λέξη ἀντιποιητική.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρυτανία 1939).

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 2253, σ. 136 (συλλογὴ Περιστερή, Μεσολόγγι 1957).

Τῆ θέση τοῦ πουλιοῦ σὲ ἄλλες παραλλαγές ἔχουν οἱ πέρδικες, πού κλαῖνε γιὰ τὸ Μελαῖ: Εἶναι παλαιὸς ποιητικὸς τρόπος τὸ νὰ συμμετέχουν στὸ πένθος πέρδικες μὲ τὰ νύχια καὶ τὰ φτερά βαμμένα κόκκινα:¹

Τρεῖς περδικοῦλες κάθονταν στὴ Σιάτιστα² στὴ ράχη
εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα³
τὸν Παῦλο μας τὸν βάρεσαν, τὸν ἔχουν λαβωμένο

Δραματικότερο εἶναι τὸ τραγούδι μὲ τὴ συμμετοχὴ στὸ πένθος τῶν στοιχειῶν τῆς φύσεως, ὅπως γίνεται στὰ μοιρολόγια:

Σκοτειδιάσανε τὰ βουνά, συννέφιασαν κι οἱ κάμποι,
βγήκαν δυὸ ἀστέρια λαμπερά καὶ τρία θαμπωμένα
τὸ 'να μὲ τ' ἄλλο ἔλεγε, τὸ 'να μὲ τ' ἄλλο λέγει:
τὰ μάθατε τί ἔγινε τούτη τὴν ἑβδομάδα;

- 5 Παῦλος Μελαῖ σκοτώθηκε στῆς Καστοριάς τὰ μέρη
κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιά, διάτα στὰ παλληκάρια,
νὰ εἰποῦνε στὴ γυναῖκα του νὰ 'χη τὸ γιόκα του καλὰ⁴

B

Τὶ ἔχουν τὰ ψηλὰ βουνά καὶ βαριαναστενάζουν;
μῆνα τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μῆνα οἱ βροχές τὰ δέρνουν;⁵
τὸ Μεκεζέ⁶ σκοτώσανε τὸν πρῶτο καπετάνιο.
Βουλγάροι τὸν προδώσανε καὶ Τοῦρκοι τὸν κρεμάσαν.

καὶ μιὰ τρίτη παραλλαγή:

Ἄχ! τί ἔχει ὁ γέρο Ὀλυμπος καὶ βαριαναστενάζει;
Μῆνα τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μῆνα βροχές τὸν δέρνουν,⁷
Τὸ Μικεζέ σκοτώσανε, τὸν πρῶτο καπετάνιο,
Βουλγάροι τὸν προδώσανε, Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσαν⁸.

1. Πέρδικες μὲ τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα μοιρολογοῦν γιὰ τὸν Ἄναγνώστη Στριφτόπολα, πού ἔπεσε στὴ μάχη τοῦ Λεβιδίου τὸ 1821.

2. Ἐδῶ γίνεται σύγκριση τῆς Στάτιστας, χωριοῦ τῆς Καστοριάς, μὲ τὴν Σιάτιστα, τὴν γνωστὴ κωμόπολη τῆς Δυτ. Μακεδονίας.

3. Ἀκολουθεῖ ἓνας στίχος ἀνόητος: εἶχαν καὶ στὰ κεφάλια τους μαντήλια λερωμένα.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρυτανία 1939). Ὁ στίχος ἄμετρος.

5. Κατὰ τὴ συννηθισμένη τεχνικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐδῶ θὰ εἶχε θέση ὁ στίχος: μὴδὲ τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μὴδὲ βροχές τὰ δέρνουν.

6. Τὸ ψευδώνυμο τοῦ Παύλου Μελαῖ (Μίκης Ζέζας).

7. Ἐδῶ λείπει ὁ στίχος:

μὴδὲ τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μὴδὲ βροχές τὸν δέρνουν.

8. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐθανάτωσαν τὸν Παῦλο Μελαῖ μὲ τὴν ἀγχόνη.

Τι' ἔ - χουν τὰ - ψη - λά σου - - νά και -
 βα - ριά - να - στε - νά - - ζουν -
 μή - - να - - τὰ χιό - μή - να τὰ -
 χιό - - νια τὰ - - βα - ροῦν -

Ἄλλος τύπος τραγουδιῦ τοῦ Παύλου Μελά εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ κλέφτικο τραγούδι τοῦ Πλιάτσικα. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ κλέφτης Πλιάτσικας κείτεται στὴν ἔρημη τὴ βρῦση «μὲ τὰ ποδάρια στὸ νερό, πάλε νερὸ γυρεύει». Τὸ τραγούδι τοῦ Μελά λέγει :

Σὰν τέτοια ὥρα στὸ βουνὸ ὁ Παῦλος πληγωμένος
 μέσ' στὸ νερὸ τοῦ ἀυλακιοῦ ἦτανε ξαπλωμένος.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβωματιά, δὲν κλαίω καὶ τὸ βόλι,
 μόν' κλαίω ποὺ με ἄφησε ἡ συντροφιά μου ὄλη¹.

Σὲ παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ φανερὴ εἶναι ἡ ἐπέμβαση γραμματισμένου στιχοπλόκου, ποὺ ἐπιτηδεύεται τὴν ὁμοιοκαταληξία. Τὴν παραθέτουμε ἐδῶ, γιὰ νὰ φανῆ ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσῃ ὁ στιχοπλόκος, ὅταν τὸν πιάσῃ ὁ ποιητικὸς οἴστρος :

Σὰν τέτοια ὥρα στοῦ βουνὸ οὐ Παῦλους πληγουμένους
 μέσ' στοῦ νιρὸ τοῦ ἀυλακιοῦ ἦτανι ξαπλωμένος.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβωματιά, δὲν κλαίω κὶ τοῦ βόλι,
 μούν' κλαίω, ποὺ με ἄφησεν ἡ συντροφιά μου ὄλη.
 5 Γιὰ σύρι, Δήμου μου πιστέ, στὴν πουθητὴ πηγὴ μου,
 κὶ φέρι μου κρύου νιρὸ, νὰ πλύνου τὴν πληγὴ μου.
 Τρέχα, βρὲ Δήμου μου πιστέ, κάτου στὰ σύνουρά μας
 κὶ πὲ πὼς ἐσκουτώθηκι οὐ Παῦλους οὐ Μιλᾶς μας.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1688, σ. 140 (συλλογὴ Γ. Μέγα, Καστοριά 1952).

- Ἐφῆσιν τέκνα οὐρφανὰ κί τῆ γυναίκα χήρα
 10 κί ἦρθιν κί σκουτώθηκιν γιά τῆ Μακιδουνία.
 Σταλαγματχιά τοῦ αἷμα μου γιά σέ, πατρίδα, χύνου,
 γιά νᾶχης δόξα καί τιμή, νά λάμπης σάν τοῦ κρίνου.
 Παύλου Μιλᾶ τοῦ ὄνειρου κί ἡ μόνη του μανία
 ἦταν μῆ μείνη Βούλγαρους μέσ' στή Μακιδουνία.
 15 Παῦλος Μιλᾶς κί ἄν πέθανιν, τ' ἀδέρφχια του θά ζήσουν·
 αὐτά θά πουλιουμήσουνι, τῆ βουργαριά νά σβήσουν¹.

Ἐνα ἀκόμη τραγούδι, πού ἀναφέρεται στίς τελευταῖες στιγμές τοῦ Παύλου Μελά. Ἐγινε κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ τοῦ Μῆτρου Μποταΐτη· ὁ ποιητής ρωτᾷ ποιὸς εἶναι ἄξιος καὶ γρήγορος νά φέρῃ τὸ τραγικὸ ἄγγελμα στὴν Ἀθήνα, στὴ γυναίκα τοῦ Μελά. Ὁ στίχος τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μποταΐτη

«νά πάη νά εἰπῆ τῆς Μήτραινας τῆς μικροπαντρεμένης»

γίνεται :

«νά πάη νά εἰπῆ τῆς Παύλαινας τῆς μικροπαντρεμένης» :

- Ποιὸς εἶν' ἄξιος κί ὀγλήγορος, ἄξιος καὶ παλληκάρι,
 γιά νά διαβῆ τὰ σύνορα, νά πάη στὴν Ἀθήνα,
 νά πάη νά εἰπῆ τῆς Παύλαινας, τῆς μικροπαντρεμένης,
 νά μὴν ἀλλάξῃ τῆ Λαμπρή, φλωργιά νά μὴν κρεμάσῃ·
 5 Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε μέσ' στή Μακεδονία.
 Μαῦρα πουλιά τὸν τρώγανε κί ἄσπρα τὸν τριγυρνᾶνε².

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπλοὶ δημοτικοὶ στίχοι πού ἐξύμνησαν καὶ ἐθρήνησαν τὸν Παῦλο Μελά. Ἀπλοῖκοί, ὅσον ἀπλοῖκοί εἶναι καὶ οἱ ποιητές τους³. Σὲ ἄλλο ὕφος καὶ μὲ ἄλλη σύνθεση θά τραγουδήσῃ τὸ μεγάλο ἀγωνιστὴ ὁ λόγιος ποιητής· καὶ ὁ λόγιος αὐτὸς ποιητής δὲν εἶναι κανένας τῆς ἀράδας· εἶναι ὁ μέγας ποιητής, ὁ Κ. Παλαμᾶς. Περίτεχνος ὁ στίχος του, μὲ βαθιὰ νοήματα, παρομοιώσεις, μὲ торνευμένες φράσεις καὶ ἄψογα μέτρα, ἀλλὰ στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ δὲν μιλάει ἴσως περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀπλοῖκὸ λαϊκὸ ποιητή :

Σὲ κλαίει λαός. Πάντα χλωρὸ νά σιεῖται τὸ χορτάρι
 στὸν τόπο, πού σὲ πλάγιασε τὸ βόλι, ὦ παλληκάρι!

1. Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 32-33.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2213γ, σ. 154 (συλλογὴ Δ. Α. Πετροπούλου, Ἄνδριτσαίνα 1931).

3. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι δὲν περιλάβαμε ἐδῶ πολλὰ ἄλλα ἡμιλόγια στιχοῦργήματα πού προσπαθοῦν νά ὑμνήσουν τὸν Παῦλο Μελά.

Πανάλαφρος ό ύπνος σου· του Ἄπριλη τὰ πουλιά,
 σάν του σπιτιοῦ σου νά τ' ἀκοῦς λογάκια καί φιλιά,
 καί νά σοῦ φτάνουν του χειμώνα οἱ καταρράχτες
 σάν τουφεκιοῦ ἀστραπόβροντα καί σάν πολέμου κράχτες.
 Πλατειά του ὄνειρου μας ἡ γῆ κι ἀπόμακρη. Καί γέρνεις ἐκεῖ
 καί σβεῖς γοργά.
 Ἱερή στιγμή! Σάν πιό πλατειά τῆ δείχνεις, καί τῆ φέρνεις σάν πιό
 κοντά!¹

Ἅ Μακεδονομάχος Μπρούφας καί τὰ τραγούδια του

Μιά ἀπό τίς πλέον συμπαθεῖς φυσιογνωμίες του Μακεδονικού αγώνα ἦταν καί ὁ Ἄθανάσιος Μπρούφας. Ἄπλῶς χτίστης Μακεδών², σχεδόν ἀγράμματος, ἐφημίζετο γιά τόν πατριωτισμό, τῆ γενναιότητα καί τὰ ἱπποτικά του αἰσθήματα. Ἦταν ὁ ἀρχηγός του πρώτου ἀνταρτικοῦ σώματος πού ἐστάλη στή Μακεδονία ἀπό τήν Ἐθνική Ἐταιρεία τὸ 1896. Πέρασε τὸν Ὀλυμπο, τῆ Βέροια καί ἔφθασε ὡς τήν Καρατζόβα. Ἐπολέμησε τοὺς ρουμανίζοντες καί ἔδωκε θάρρος στοὺς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας. Ἐφονεύθη στὸ Τίκφες του Μοριχόβου³ τὸ 1896, «ἀφήσας μνήμην ἥρωος»⁴. Ὁ ἑλληνικός λαὸς ὕμνησε τὸν Μπρούφα μὲ τραγούδια καλῆς σχετικῶς συνθέσεως :

Τὸ λέν οἱ κοῦκοι στὰ βουνά κι οἱ πέρδικες στὰ πλάγια,
 τὸ λέει κι ὁ πετροκότσυφας σ' ἀντάρτικα λημέρια.
 Οἱ ἀντάρτες ἐσκορπίσανε, γινήκανε μπουλούκια
 ὁ Μπρούφας στὸ Μορίχοβο, Ζαρκάδας⁵ στὰ Καλιάρια⁶,
 5 κι ὁ Τάκης ὁ περήφανος ψηλά στὸ Περιστέρι.
 Καί πάλιν ἐσυνάχτηκαν στήν Παναγιὰ Λιμνίτσα

1. Κ. Παλαμά, Ἔπαντα, τόμος 5, σ. 339 (χωρὶς χρονολογία).

2. Κατὰ τὸν Γ. Μόδη (Ἅ Μακεδονικὸς ἀγὼν καί ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 127). Ἅ Μπρούφας, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἔχουν συγκεντρώσει ὁ συνταγματάρχης Γ. Λυριτζῆς καί ὁ δημοσιογράφος Δ. Γκαβανῶς, γεννήθηκε τὸ 1850 στὸ ὄρεινὸ χωριὸ του Γράμμου Παλιοκρμένο. Ἄργότερα ἡ οἰκογένειά του, μετακινήθηκε στὸ Στιζάκι τῶν Γρεβενῶν, πού μετονομάσθηκε Ἄηδόνια. Μικρὸς πῆγε στήν Ἄθῆνα ὅπου δούλεψε κτίστης κοντὰ στὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του Δημήτριο. Μὲ τὰ χρήματα πού ἐκέρδισε ἐξόπλισε ἀνταρτικὸ σῶμα ἀπὸ 70 ἄνδρες.

3. Βλ. Γ. Μόδη, ἔ. ἀ., σ. 304. Μορίχοβο λέγεται ἡ δασωμένη βόρεια πλευρὰ του Καϊμακσιλάν· ἀνήκει στή Γιουγκοσλαβία.

4. Κ. Μαζαράκη, ἔ. ἀ. σ. 6. Γ. Μόδη, ἔ. ἀ. σ. 127, καί 138 κέ.

5. Ἅ Ζαρκάδας εἶχε φήμη καλῆ ὅπως ὁ Γαρέφης (Μαζαράκη, ἔ. ἀ. σ. 103).

6. Καλιάρια, παλαιὰ ὄνομασία τῆς Πτολεμαΐδος.

κι ἐκεῖθεν στέλνουν προσταγές καί τήν Τουρκιά τρομάζουν :
 Τοῦρκοι, καθήστε φρόνιμα! Σᾶς καίμε τὰ χωριά σας.
 Δέν εἶναι ὁ περσινός καιρός, Βουλγάροι ἄρκουδιαραῖοι
 10 μόν' εἶναι Ἑλληνόπουλα, πού ζοῦνε στά λαγκάδια
 καί πολεμοῦνε τήν Τουρκιά καί νύχτα καί ἡμέρα¹.

Στόν τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθάνατου κλέφτη ἔγινε τραγούδι γιά νά τιμήση τόν Μπούφα. Κατά τήν παράδοση, μετὰ τόν τραυματισμό τοῦ Μπούφα στό Τίκφες, ὁ Ζαρκάδας τόν πῆρε στόν ὄμο του, τόν ἔφερε σέ μιὰ βρύση καί ἔπλυνε τήν πληγή του. Τόν πῆραν κατόπιν οἱ σύντροφοί του καί τόν πῆγαν σ' ἀπόμερο χωριό, ὅπου πέθανε². Στό τραγούδι αὐτό ὁ λαϊκός ποιητής δέν ἔκαμε τίποτε ἄλλο, παρά πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ Μπούφα καί τὸ τοποθέτησε μέσα στόν ἐτοιμο τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθάνατου κλέφτη. Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ἴδια καί δικαιολογεῖ τήν ἀπομίμηση :

Σηκώνομαι πολὺ πρωί, τρεῖς ὥρες πρὶν νά φέξῃ,
 παίρνω νερό καί νίβομαι καί ζώνω τ' ἄρματά μου
 καί παίρνω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια.
 Ἄκούω τὰ πεῦκα νά βροντοῦν καί τὶς δξυές νά τρίζουν
 5 καί τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν βαριά ν' ἀναστενάζουν.
 Ὁ καπετάνιος δέν μπορεῖ, βαριά ἔναι νά πεθάνῃ.
 Τὰ παλληκάρια του τὸν κλαῖν καί τὸν σιγοφωνάζουν.
 - Σήκω, βρὲ Μπούφα μ' ἀρχηγέ, σήκω νά πολεμήσης,
 σήκω νά φᾶς, σήκω νά πιῆς, νά καλογοματίσης.
 10 - Ἐγὼ σᾶς λέω δέν μπορῶ καί σεῖς μοῦ λέτε σήκω,
 γιά πιάστε με νά σηκωθῶ νά σταυρωθῶ νά κάτσω
 καί φέρτε τήν κιθάρα μου νά τήν πικρολαλήσω,
 νά κάνω τὰ βουνά νά κλαῖν, νά μοιριολογοῦν οἱ ράχες³
 νά βγάλουν τὸ τραγούδι μου.....
 15 Μουστάκια μου καραμπογιά καί φρύδια μου γραμμένα,
 πού θὰ σᾶς φάῃ ἢ μαύρη γῆ, τ' ἀραχνιασμένο χῶμα⁴.

Τὰ τραγούδια τοῦ Κώστα Γαρέφῃ

Γενναῖο καί ἀφοσιωμένο στόν ἀγώνα παλληκάρι ἦταν ὁ Κώστας Γαρέφῃς ἀπὸ τὶς Μηλιές Πηλίου, ὑπαρχηγός καί καπετάνιος ἀργότερα.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 386, σ. 165 (συλλογὴ Χρ. Γουγούση, Θεσσαλονίκη 1911).

2. Γ. Μόδῃ, ἔ. ἀ. σ. 141.

3. ὁ στίχος ἄμετρος.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2219, σ. 122-124 (Σταῦρος Μάνεσης, Σκαλοχώρι Κοζάνης 1954).

Δὲν γνώριζε πολλὰ γράμματα, ἀλλὰ ἦταν ἔντιμος ἄνθρωπος, ἄξιος ἐμπιστοσύνης, μὲ ἀνώτερα αἰθήματα, γενναιότητα καὶ πρωτοβουλία. Σὲ ὅλη του τὴν ὀλιγόχρονη ἀντάρτικη ζωὴ ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὸν Κ. Μαζαράκη¹ καὶ εἶχε γίνει τὸ δεξί του χέρι. Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1906 ἦταν ὄπλαρχηγὸς μὲ δικό του σῶμα. Ὁ Γαρέφης κατεῖχτο ἀπὸ τὴν ἔμμονη σκέψη νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγοὺς Λούκα καὶ Καρατάσο· πόθος του ἦταν νὰ τοὺς σκοτώσῃ ὁ ἴδιος μὲ τὸ χέρι του· ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, τοὺς κυνήγησε στὸ καταφύγιό των στὸ Μορίχοβο. Περιεκύκλωσε τὰ Σαρακατσάνικα καλύβια, ὅπου εἶχαν καταφύγει, κοντὰ στὴ Γραδένιστα, μῆκε μέσα στὰ καλύβια, καθὼς λέει καὶ τὸ τραγούδι, καὶ τοὺς κτύπησε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια. Μιά σφαῖρα βρῆκε τὸν Γαρέφη καὶ τὸν ἄφησε νεκρὸ (1906). Ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφη ἐθεωρήθη ὡς σημαντικὴ ἑλληνικὴ ἀπώλεια γιὰ τὸν Μακεδονικὸ ἀγώνα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ἄ. Ἑξαδάκτυλος πρὸς τὸν Κ. Μαζαράκη: «Οὐδεὶς ὑπάρχει σήμερον ἀμφιβάλλον περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τοῦ μακαρίτου Κώστα (Γαρέφη). Ἡ γνώμη εἶναι γενικὴ, ὅτι σπανίως ἢ Μακεδονία θὰ ἴδῃ παρόμοιον ἀρχηγόν. Τὸν κλαίει ὀλόκληρος ἢ Μακεδονία ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρι Γευγελῆ»². Γιὰ τὸν Γαρέφη ἔγιναν τραγούδια σὲ ὕφος τῶν κλέφτικων. Τὴν ἀρτιότερη παραλλαγὴ τραγουδιοῦ τοῦ Γαρέφη δημοσιεύει μὲ λατινικὰ στοιχεῖα ὁ C. Höeg, (Les Saracatsans II, Paris 1925, σ. 90, 26), ὅπως τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὸν Μακεδόνα Χρῖστο Γιαννακούλα, 45 ἐτῶν. Τὸ προίμιο τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι τυπικὸ, παρόμοιο σὲ πολλὰ κλέφτικα τραγούδια. Τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως μετέχουν συναισθηματικὰ στὸ πένθος γιὰ τοὺς ἥρωες:

Βαριὰ στενάζουν τὰ βουνὰ κι οὐ ἥλιος σκοτεινιάζει
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλιν ἀνταριάζει.

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια,
Κώστας Γαρέφης πουλεμάει μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ποῦ ἴσι, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούργαρε Καρατάσου;
μέρα καὶ νύχτα περπατῶ δῶθι θὰ νὰ περάσου
στὶς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν λίο καὶ στὸ κάμα
δυὸ χρόνια ἔχω σὲ ζητῶ, νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέροι ἄρρωστοι σήμερα δῶ νὰ σφάζης,

10 κι οὔτε κορίτσια ντροπαλὰ καὶ νικκλησὲς νὰ κάψης,
παπάδες γιὰ νὰ τυραγνῆς, ἀγνὰ ἀθῶα βρέφη.

Ἔχεις μπροστά σου σήμερα τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη,

1. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (Ἀναμνήσεις), σ. 43, 74 καὶ Γ. Μόδη, ἔ. ἀ., σ. 358.

2. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 102.

ἀγλήγορο σὰν τὸν αἰτό, σὰν τὸ γοργὸ ἀέρι.
 Τὸν Καρατάσου ἔσφαξε μὲ τὸ δεξιὸ τὸ χέρι
 15 βαριά τὸ Λούκα πλήγωσε, φεύγουν, σκορποῦνε ὅλοι
 δειλοὶ καὶ ἄνδρῳ ἐχθροί, μὰ κάποιο μαῦρο βόλι
 βρίσκει τ' ἀστήθια τὰ πλατιά καὶ σέρνει πληγωμένος
 ὁ βράχος ἀθεόρατος¹ πέφτει ξεριζωμένος.

Τὸ τραγούδι θὰ ἦταν σχεδὸν ἄψογο, ἂν τελείωνε στὸ στίχο 10. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι φαίνονται προσθήκη στιχοπλόκου.

Μιὰ ἄλλη παραλλαγή, ὅμοια στοὺς πρώτους στίχους, δημοσιεύει τὸ 1928 ὁ Εὐάγγ. Τζιάτζιος (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 62):

Βαριά στενάζουν τὰ βουνὰ κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει,
 τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι ἀνταριάζει,
 λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν τουφέκ' ἀνάρια,
 Κώστας Γαρέφης πολεμάει μ' ἐξήντα παλληκάρια.
 5 Νυχτόμερα περπάτησε γιὰ δῶθε νὰ περάση,
 στὶς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα καὶ στὰ ἡλιογέρματα².
 .....
 «Δὲν εἶχες γέρο ἄρρωστο, κοριτσάκια ντροπαλά,
 οὐδ' ἐκκλησιῆς νὰ κάψης, παπάδες (γιὰ) νὰ τυραγῶς,
 ἐδῶ μπροστά σου ἔχεις τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη».
 10 Βαρεία τὸ Λούκα πλήγωσεν εἰς τὸ δεξιὸ τὸ χέρι,
 τὸν Καρατάσο σκότωσε, μετὰ ὀλίγη ὥρα
 ὁ βράχος ὁ θεόρατος πέφτει ξεριζωμένος.
 Πρῶι ὁ ἥλιος χρύσωσε τὸ πράσινο χορτάρι,
 ὅλοι οἱ συντρόφοι φάνηκαν μὲ μάτια δακρυσμένα³.

Παραλλαγή μὲ ἀσήμαντες διαφορὲς ἔχει καταγραφῆ ἀπὸ τὸν συντάκτη

1. ἀντί· ὁ θεόρατος.

2. Πιὸ πετυχημένη ἢ ἔκφραση πού ἔχει ἡ ἄλλη παραλλαγή ...στὸν ἥλιο (λίο) καὶ στὸ κάμα.

3. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τοῦ τραγουδιοῦ Εὐάγγ. Τζιάτζιος, «τὸ β' ἀπόσπασμα τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι μετρικῶς ἀνόμαλο· ἔτσι μοῦ ὑπαγορεύθηκε. Περιγράφεται σ' αὐτὸ ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφη πού συνέβηκε κατὰ τὸν ἐξῆς τραγικὸν τρόπον. Ὁ Κώστας Γαρέφης εἶχε περικυκλώσει πάνω στὸ Μορίχοβο σὲ καλύβια Σαρακατσάνικα τοὺς δυὸ φοβεροὺς Βουλγάρους ληστάρχους Καρατάσο καὶ Λούκα· θέλοντας λοιπὸν νὰ τοὺς σκοτώσῃ μόνος του, μπαίνει νύχτα σὲ καλύβι ὅπου ἦσαν οἱ λήσταρχοι· καὶ τὸν μὲν Καρατάσο σκοτώνει, τὸν δὲ Λούκα πληγώνει στὸ δεξιὸ χέρι πού κατορθώνει ὅμως νὰ ξεφύγῃ ἀπ' τὰ τοιχώματα τοῦ καλυβιοῦ πού ἦσαν ἀπὸ κλαριά δξυῶς· πέφτει ὅμως κι αὐτὸς ἀπ' τὶς σφαῖρες τῶν ἰδίων του συντρόφων πού ἐκτελοῦσαν ρητὴ διαταγὴ του νὰ σκοτώσουν ὅποιον βγῆ ἀπ' τὴ ρούγα τοῦ καλυβιοῦ. Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ διηγήθηκεν ὁ Κώστας Γίδαρης, ἐτῶν 75».

τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας κ. Σταῦρο Μάνεση ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, τὸ 1953¹. Τὴ σημειώνουμε ὀλόκληρη ἐδῶ, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζονται στὸ διάστημα τῶν 50 ἐτῶν :

Βαριά στενάζουν τὰ βουνὰ κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι σκοτεινιάζει².

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια.

Κώστας Γαρέφης πολεμᾷ μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ἐβγα, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούλγαρε Καρατάσο,
μερόνυχτα περπάτησα ἐδῶθα νὰ περάσω.

Στὲς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν ἥλιο καὶ στὸ κάμα,
ἔχω δυὸ χρόνια περπατῶ νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέρους ἄρρωστους, οὔτε παιδιὰ νὰ σφάξης

10 οὔτε κορίτσια ντροπαλά, οὔτ' ἐκκλησιῆς νὰ κάψης,
μόν' ἔχ'ς τὸν Κώστα τὸ Γαρέφ' τὸν πρῶτο καπετάνιο·
μὲ μιὰ σπαθιά τοὺς ἔχ' τοὺς δυό, τοὺς παίρνει τὰ κιφάλια.

Καὶ ἓνα ἀκόμα τετράστιχο γιὰ τὸ Γαρέφη δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τζιάτσιο (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 63) :

Μᾶς ἦρθε μιὰ πικρὴ³ γραφὴ ἀπ' τὴ Μακεδονία,
βαρέσανε τὸν Κωνσταντῆ, τὸν καπετὰν Γαρέφη.

Τὸν κλαῖν τὰ παλληκάρια του κι ὁ δόλιος ψυχογιός του,
τὸν κλαίει κι ἡ δόλια μάνα του, ἀπ' τὴ χρυσή⁴ Ἑλλάδα.

Τοῦ καπετὰν Ἄγρα

Ὁ καπετὰν Ἄγρας (Τέλλος Ἀγαπηνός) ἀποθανατίσθηκε περισσότερο μὲ τὸ θρύλο καὶ τὴν προφορικὴ παράδοση, παρά μὲ τὸ τραγούδι. Ἀγνός καὶ ἐνθουσιώδης νέος ἀξιωματικός, εἶχε κερδίσει τὴν ἀγάπη ὅλων τῶν συμμαχητῶν του. Διακρινόμενος γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ του, εἶχε τὴν ἀφέλεια νὰ πιστεῦν, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐνώση τοὺς δύο χριστιανικοὺς λαούς, Ἕλληνες καὶ Βουλγάρους, κατὰ τοῦ κοινοῦ ἑτεροδόξου ἔθνους, τῶν Τούρκων. Ὑπῆρξε θύμα τῆς ἀγνῆς αὐτῆς ἰδεολογίας του. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις μὲ μεσάζοντες, ἀποφάσισε νὰ συναντηθῆ μὲ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς τῶν κομιτατζήδων, γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν πρὸς συμφιλίωση. Στὴ συνάντηση αὐτὴ προσῆλθε μὲ τὴ συνοδεία ἕξ μόνον ὀπαδῶν του. Οἱ Βούλ-

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 2217, σ. 305-306 (Λιχνάδες Μακεδονίας 1953).

2. ὀρθότερο τὸ ἀνταριάζει τῶν προηγουμένων παραλλαγῶν.

3. Ὁ Τζιάτσιος γράφει ψιλῆ.

4. Τὸ ἐπίθετο χρυσὴ ἀταίριαστο ἐδῶ.

γαροι ύποκριτικότατα έδειξαν στην άρχή καλές προθέσεις, αλλά ύστερα απέκάλυψαν τούς άληθινούς σκοπούς τους: συνέλαβαν τόν ΎΑγρα μαζί με τόν Ναουσαίο Άντώνη Μίγγα, και ύστερα από πολλές και άπερίγραπτες ταλαιπωρίες, τούς κρέμασαν σέ μιá καρυδιά, κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό του Βλαντόβου, πού φέρει σήμερα τ' όνομά του «ΎΑγρας». Για τόν ΎΑγρα έγιναν πολλοί στίχοι σέ ύφος δημοτικῶν τραγουδιῶν, αλλά και ψευτολόγιες συνθέσεις. Θα παραθέσουμε στίχους τῆς πρώτης κατηγορίας. Πρέπει νά μνημονευθῆ έδῶ, ότι έχει γραφῆ αξιόλογη ειδική μονογραφία από τόν γυμνασιάρχη Θεόδ. Κανελόπουλο με τόν τίτλο : «Καπετάν ΎΑγρας, Τέλλος Άγαπηνός, έθνομάρτυς (1886-1907). Είσαγωγή στο Μακεδονικό άγώνα», Άθήναι 1958.

Τό παρακάτω δημοτικό τραγούδι, καμωμένο κατά τά πρότυπα τῶν κλέφτικων μᾶς διασώζει τήν άπήχηση πού εἶχε ή δολοφονία τού ΎΑγρα¹:

Έσεῖς πουλιά πετούμενα κεί πού ψηλά πετᾶτε,
μὴν εἶδατε τόν άρχηγό, τόν καπετάνιο ΎΑγρα;
Έψές προψές τόν εἶδαμε στίς Νιάουσας τά μέρη,
Γιώργης Χασάπ'ς² τόν γέλασε και μπαμπεσιᾶ τόν κάναν.
5 κι άπάνω εἰς τὸ Βλάντοβο στήν καρυδιά τόν βάλαν,
Μιχάλ'ς Χαντούρ'ς³ τόν ρώταγε, κρυφά τόν κουβεντιάζει:
- Για πές μας, πές μας, βρ' άρχηγέ, βρέ καπετάνιε ΎΑγρα,
[σάν] πόσους Βλάχους έσφαξες, Ρουμάνους και Βουλγάρους;
- Χίλιους Βουλγάρους έσφαξα, Ρουμάνους πεντακόσιους⁴.

Πολλοί από τούς σλαβοφώνους ἦσαν με τὸ μέρος τῶν Έλλήνων άνταρ-
τῶν, καθώς λέγει τὸ έπόμενο σλαβόγλωσσο τραγούδι:

Μπόκ ντά ζιβέγιατ
γκάρτσι άντάρτι
στο ράσι πάγε
Τζολιβάτα τσέτα

1. Βλ. και Γ. Μόδη, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 299. Το ὄ ἰ δ ἰ ο υ, 'Ο Μακεδονικός άγών και ή νεώτερη Μακεδονική Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 382 κέ.

2. 'Ο Γεώργιος Κασάπης από τὸ Κρούσοβο ἦταν Βλάχος άρχηγός συμμορίας. Ήταν και αυτός όπαδός τῶν «σ υ μ φ ι λ ι ω τ ι κ ῶ ν», αλλά έπρόδωσε τόν ΎΑγρα (Κ α ν ε λ ο π ο ὄ λ ο υ, έ. ά., σ. 112).

3. Μιχάλης (Ντίνος ή Χαντούρης) Βλάχος από τὸ Λιβάδι Καρατζόβας: πρώτος με άπόσπασμα 18 Βλαχοφώνων όπλισμένων ύπεδέχθη τόν ΎΑγρα και τόν πρόδωσε (Θ. Κ α ν ε λ ο π ο ὄ λ ο υ, έ. ά., σ. 122 - 123).

4. Στο κείμενο ό στίχος... και πεντακόσιους Ρουμάνους.

έλληνικά λέγει :

ὁ θεὸς ζωὴ νὰ δώση
στοὺς Ἑλληνας ἀντάρτες
ποὺ κατέστρεψαν
τοῦ Τζόλε τὴ συμμορία ¹.

Ἐνα λαϊκὸ τετράστιχο μιλάει γιὰ τὸ κρέμασμα τοῦ Μίγγα, πιστοῦ
συνεργάτη τοῦ Ἄγρα :

Τὸν Τώνη ² τὸν ἐκρέμασαν
στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη
μαζὶ μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ³.

Στὸ ἐπόμενο τετράστιχο ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα τοῦ Ἄγρα καὶ
τῶν συντρόφων του, ποὺ ἀναχωροῦσαν γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τοὺς Βουλ-
γάρους :

Βοήθα, Παναγιά μας, νὰ γλιτώσουμε
ὅσα καντήλια ἔχεις νὰ τὰ χρυσώσουμε
μεῖς κι ἂν χαθοῦμε τὸ γράφει ἡ μοίρα μας
κανένας δὲν τὸ ξέρει ἀπὸ τὸ σπίτι μας ⁴.

Ἡ προσπάθεια νὰ ὑμνηθοῦν σὲ στίχους οἱ τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἄγρα
φαίνεται στὸ κείμενο :

Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερα ξεχωρίζονται μάνα καὶ θυγατέρα ⁵.
Τὸν ἀρχηγὸ τὸν πιάσανε ἐπάνω στὸ Δροζίλοβο ⁶
στ' Ὁσλιανίτικα ⁷ τὰ σύνορα τὸν πέρασαν δεμένο,
5 βουνὰ τὸν γύρισαν, στὸ Τέχοβο ⁸ τὸν πῆγαν,
σὲ μιὰ ψηλὴ καρυδιά τὸν εἶχαν κρεμασμένον. . . ⁹

Τὸ μοιρολόγι ποὺ ἀκολουθεῖ, τραγουδοῦσαν σλαβόφωνες Ἑλληνίδες
γιὰ τὸν Ἄγρα :

-
1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 108.
  2. Τώνης εἶναι ὁ Ναουσαῖος Ἀντώνης Μίγγας, ποὺ κρεμάσθηκε μαζὶ μὲ τὸν Ἄγρα.
  3. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 113.
  4. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 120-121.
  5. Ἀρχικοὶ στίχοι γνωστοῦ τραγουδιοῦ τοῦ γάμου.
  6. Σήμερα λέγεται Μεταμόρφωσις, πλησίον τῆς Ναούσης. Ὁ στίχος ἄμετρος.
  7. Σήμερα Ἁγία Φωτεινὴ.
  8. Τέχοβο, σήμερα Καρυδιά.
  9. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 129-130. Ὁ τελευταῖος στίχος ἄμετρος.

Νέμας μάικα, ζλάτνο τσέντο, ντά τὰ πλάκα
 νέμας σέστρα ντά τὰ ζάλια;
 Κάκβα ἰζλαζάγια
 κάκβα ντονισέα ντά βά οὐμπέσατ νά οὐρέχουτ.
 Ντά βά ντόνσατ νά τσούζντι μέστου
 τσούζντι μάικι ντά πλάκατ
 τσούιτζι σέστρι ντά βά ρέντατ.

έλληνικά σημαίνει :

Δέν ἔχεις μάνα, γλυκὸ παιδί νά σέ κλάψη,
 δέν ἔχεις ἀδερφή νά σέ πενήση;,
 Πῶς σᾶς ἐγέλασαν,
 πῶς σᾶς ἔφεραν καὶ σᾶς κρεμάσαν στὴν καρδιά!
 Νά σᾶς φέρουν σέ ξένο μέρος,
 ξένες μάνες νά σᾶς κλάψουν,
 ξένες ἀδελφές νά σᾶς μοιρολογήσουν¹.

Καὶ ἓνα ἀκόμη τραγούδι σὲ ὕφος δημοτικὸ, ἀναφερόμενο στὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ ἸΑγρα. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἑπτασυλλάβων - ὀκτασυλλάβων στίχων καὶ οἱ ὁμοιοκαταληξίες δείχνουν κάποια λογία ἐπιτήδευση :

Ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ
 Δευτέρα ξημερώνει
 πὺ κίνησε ὁ ἸΑγρας
 μαζί μὲ τὸν ἸΑντώνη.
 5 Δέν πήγαινε μακριὰ
 δέν πήγαινε κοντὰ
 στὸ Γεμνίνοβο² ἀπὸ κάτω.
 Τὸν ἸΑγρα τὸν ἐκρέμασαν
 στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη
 10 μαζί μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
 κι ἓνα μοναχοπαίδι³.
 ἸΑχ, Ἰαχ, μῆλο τῆς μηλιάς,
 Ἰαχ, Ἰαχ, ἠρωικὴ καρδιά.
 - ἸΑντώνη, δὲ λυπήθηκες
 15 νὶ μάνα, νὶ⁴ πατέρα

1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 138.

2. Τοποθεσία στὴν περιφέρεια Ναούσης.

3. Τὸν ἸΑντώνη Μίγγα.

4. οὔτε.

- οὔτε γυναίκα κι ἀδερφές
οὔτε καὶ θυγατέρα.
Ἄχ, ἄχ, μῆλο τῆς μηλιᾶς
ἄχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 20 Ἔλα, γυναίκα μου χρυσή,
πᾶρε καὶ τὴν Ἑλένη
κι ἐλάτε εἰς τὸν τάφο μου
νὰ ἰδῆτε τι θὰ γένη.
Ἄχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 25 Ἐκεῖ ποὺ τὸν ἐκρέμασαν
ὑπῆρχε μία βρύση
ποὺ ἔτρεχε κρύο νερό,
χωρὶς νὰ σταματήση.
Στὸν τόπο ποὺ τοὺς κρέμασαν
- 30 χαροκαμένη νέα
ποὺ ἐκλαιγε τὸν ἄντρα της
τὰ δυὸ παιδιά τὰ νέα¹.

Τοῦ καπετὰν Βάρδα

Γιὰ τὸν Γεώργιο Βάρδα (καπετὰν Βάρδα) ἔχουμε πολλὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα : Ἐγεννήθη στὸ χωριὸ Ἀσκύφου Σφακίων τῆς Κρήτης ἀπὸ πατέρα τὸν Χαράλαμπο Τσόντο ἢ Τσοντολάμπη. Τὸ 1896 ἔλαβε μέρος στὴν Κρητικὴ ἐπανάσταση. Στὴ Μακεδονία ἤρθε τὸ 1904 ἐπὶ κεφαλῆς ἀνταρτικοῦ σώματος. Ὡς ἀρχηγὸς στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου ὀργάνωσε τὸν ἀγώνα τῶν Μακεδονομάχων². Τὸ παρακάτω πεντάστιχο τραγούδι, ποὺ ἐγίνε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν κλέφτικων, ὄχι μεγάλης ποιητικῆς ἀξίας, εἶναι δημοσιευμένο στὴν ποιητικὴ συλλογὴ Ἄλ. Ζγώνη καὶ Ἀθ. Ράχου, Δημοτικά τραγούδια Γρεβενῶν, Γρεβενὰ 1938, ἀρ. 62 :

Συντάσσονται οἱ ἀρχηγοί, τὰ δέκα κομιτάτα
νὰ πολεμήσουν τὴν Τουρκιὰ μέσ' στὴν Μακεδονία.
ΠΑίρνουν λαχνίζουσι τὰ χωριὰ λαχνίζ'ν τὲς πολιτεῖες
ὁ Βάρδας πάει Μορίχοβο ὁ Λίτσας στὰ Μπιτόλια³

5 καὶ ὁ Μελάς στὴν Καστοριά καὶ στὰ Καστανοχώρια⁴.

1. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 164. (Δὲν τηρεῖται ἡ σειρὰ τῶν στροφῶν, ὅπως εἶναι δημοσιευμένες στὸ βιβλίον τοῦ Θ. Κανελοπούλου).

2. Βλ. καὶ Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, I. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 41 κέ.

3. Τὸ σερβικὸ Μοναστήρι.

4. Βλ. καὶ Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 275 κέ.

Τοῦ καπετάν Φούφα

Γιὰ τὸν καπετάν Φούφα (ἀνθυπολοχαγὸ Παπαδᾶ) ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Κυνουρίας, ποὺ ἔπεσε στὸ Παλιοχώρι Πτολεμαΐδος στὶς 11-5-1907 μᾶς παραδίδεται ἓνα τραγούδι μὲ παραλλαγές. Ἐνα κακότεχνο τραγούδι εἶναι δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Π. Οἰκονόμου στὸ βιβλίο του «Τὸ Λέχοβον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ 1900-1912». Τὸ ἴδιο αὐτολεξεῖ δημοσιεύει στὴ συλλογὴ τραγουδιῶν Χαλκιδικῆς (σ. 17 ἀριθ. 14) ὁ Πέτσης. Στὰ σχόλια τοῦ τραγουδιοῦ γράφει: «Ὁ καπετάν Φούφας», «ἀπὸ τὸ 1906 ἀνέλαβε ὡς ὄπλαρχηγὸς τοῦ τμήματος Παλαιοχωρίου Καϊλαριῶν... Ὁ Φούφας ἀνεδείχθη συνετός, δίκαιος καὶ γενναῖος ὄπλαρχηγός, ἐμπνεύσας τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας»¹.

Τὰ τρία παρακάτω τραγούδια γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Φούφα στὸ Παλιοχώρι, δημοσιεύει ὁ Χρ. Γεωργίου στὸ βιβλίο του «Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα», σ. 59:

Α

Φούφας κι Ζιάκας ἀρχηγοὶ μ' ἰξήντα παλληκάρια
στὴ Λόσνιτσα² πιάσανι νὰ κάμουνι λημέρι...
Κι οὐχτῶ Μαΐου ἔφτασαν μέσα στοῦ Παλιουχώρι.
Φουνάζ' οὐ Φούφας οὐ ἀρχηγός, τὰ ὄρη ἀντιλαλοῦνι
5 κι ἀπὸ τοῦ φόβου οἱ Βούλγαροι τὰ ὄπλα τους πιτοῦνι.

Β

Σηκώνουμι ποὺλὸ προύι, δυὸ ὄρις πρὶν νὰ φέξη.
ΠΑίρνου νιρὸ κι νίβουμι κι ζώνου τ' ἄρματά μου
κι παίρνου δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κουρφουβούνια,
νὰ βρῶ λημέρια ἀντάρτικα, λημέρια ' ποῦ τοῦ Φούφα.
5 Μουρίκι³ μου πιρήφανου κι Οὐξὺνὰ ζουγραφισμένη,
τοῦ Φούφα ποῦ τὸν ἔχιτι, τὸν πρῶτου καπιτάνιου;
Βρίσκου τοῦ Φούφα ἀρχηγό βαριά τραυματισμένου!
- Σήκου, βρὲ Φούφα ἀρχηγέ, σήκου, νὰ πουλιουμήσης.
- Μὴ τὶ πουδάρια νὰ σκουθῶ, νὰ σταυρουθῶ νὰ κάτσου,
10 νὰ βγάλου τοῦ τραγούδι μου τοῦ παραπονημένου!

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 323. Τοῦ ἴδιου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, I. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 43.

2. Παλαιότερη ὄνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

3. Βουνὸ στὴν ὀροσειρὰ Μοριχόβου.

Γ

- Τρίτη, Τετάρτη τοῦ προῦ ἰπῆρα τ' ἄρματά μου,
στοῦ Παλιουχώρι πῆγινα μὶ ὅλα τὰ πιδιά μου.
Ἴκεῖ ποῦ ἰκαθήσαμε, γιὰ νὰ ξικουραστοῦμι,
ἦρθαν οὐλίγοι Βούλγαροι, νὰ μᾶς ὑποδεχτοῦνι.
- 5 «Καλὴ μέρά σας, βρὲ πιδιά», εἶπαν τὰ Βουργαράκια·
εἶχαν στὰ χεῖλια ζάχαρη, καὶ στὴν καρδιά φαρμάκια·
«Φούφα, ποῦ ἔχτι τ' ἄρματα, τὰ ἔρημα τσαπράζια,
νὰ κάνοῦμ' τοῦ σπὶτ' τ' παπᾶ, τοῦ καπιτάνιου ἀντάμα;»
«Τὶ λέτι, παλιοβούργαροι κὶ σεῖς παλιουκουμίτις,
- 10 ἡμεῖς ἀπουφασίσαμε μὶ τὰ σπαθιά νὰ μποῦμι.
Γιὰ ἀνοίξει μας, μωρὲ πιδιά κὶ σεῖς παλιουκουμίτις».
Ἦ πόρτα ἀμέσους ἀνοιξιν κ' οἱ ντουφικιὲς ἀρχίσαν.
Πῆραν τοῦ Φούφα στὰ δεξιὰ κὶ πέφτει πληγουμένους·
Βουργάροι τοὺν σκουτώσανι μέσα στοῦ Παλιουχώρι.

Τοῦ Λούκα

Ἅ καπετὰν Λούκας, τοῦ ἐπόμενου τραγουδιοῦ, ἀπὸ τῆ Ραδοσίνιστα (σημερινὸ Μέγαρο) τῶν Γρεβενῶν, δὲν ἔχει σχέση με τὸν Βούλγαρο κομιτατζὴ Λούκα. Ἀρχικὰ ἦταν στὸ σῶμα τοῦ Ἄντ. Βλαχάκη (Νάκη Λίτσα). Τὸ 1907 συναντήθηκε στὸ Λέχοβο με ἄλλα ἀνταρτικὰ σώματα, τοῦ Ζιάκα, Γκούρα, Φλάμπουρα. Σὲ συμπλοκὴ με τοὺς Τούρκους ἐφονεύθη ὁ Χρ.Μπα-
στῆς (βλ. ἐπόμενο τραγούδι) καὶ τραυματίστηκε στὸ μάτι ὁ Λούκας. Ἀνα-
γκάστηκε νὰ φύγη στὴν Ἀθήνα γιὰ θεραπεία, ἀλλὰ ἔχασε τὸ μάτι του. Ἀπέ-
θανε τὸ 1913. Στὸ τραγούδι ἀναφέρονται οἱ ἀντιδικιὲς τοῦ Λούκα με τὸν
Παπαδήμα, οἰκονόμον στὸν Γέρμα καὶ διδάσκαλον στὸ Βογατσικό. Διεκδι-
κοῦσε ὀρισμένο ποσὸ χρημάτων, ποῦ ἰσχυριζόταν ὅτι εἶχε ξοδέψει, καὶ δὲν
τὸ ἀνεγνώριζαν ὁ Παπαδήμας καὶ ὁ Ζιάκας¹.

Ἐνα πουλάκι ἐλάλησε στοῦ Λέχοβου τὴ ράχη.
Δὲν κελαηδοῦσε σὰν πουλί, μηδὲ σὰν χελιδόνι,
παρὰ λαλοῦσε κὶ ἔλεγε μ' ἀνθρώπινη κουβέντα:
- «Καλὰ ἦσουν, Λούκα μ', στὰ βουνὰ καὶ στὰ Καστανοχώρια.

1. Στίλπ. Κυριακίδου, Ἄσματα, «Μακεδονικά» 3 (1956) σ. 412. Παρόμοιο
σὲ χειρόγρ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἀρ. 93, σ. 16 (συλλογὴ Δέσπ. Ματσίκη,
Ροδοχώρι Βοΐου). Βλ. καὶ Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ
ἀγώνα, σ. 49. Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία,
σ. 324.

- 5 Τὶ γύρευες, τὶ χάλευες, στοῦ Λέχουβου τὴ ράχη;
 - Πήγαινα γιὰ τὸ Μουρίχοβο καὶ γιὰ τὴν Καρατζόβα,
 γιὰτὶ μὲ κατηγορήσαν Ζιάκας καὶ Παπαδήμας:
 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γι' ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».
 Συχνὰ στέλναν τὰ γράμματα στὸ κέντρο, στὴν Ἀθήνα:
 10 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γιὰ ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».

Τὸ ἐπόμενο τραγούδι ἀναφέρεται σὲ ἀπαγωγή ἐνὸς Παπαπερικλῆ ἀπὸ τὸν καπετὰν Λούκα:

- Ἦτανε μέρα βροχερὴ καὶ νύχτα χιονισμένη
 σὰν πιάστηκαν - παιδιὰ μ' - στὸν πόλεμο ἔπο το πρῶι ὡς τὸ βράδυ.
 Ἦταν ὁ Λούκας ἀρχηγός, ἦταν κὶ καπετάνιος,
 εἶχε κομίτες Κρητικοὶ ἔπο μέσ' ἀποὺ τὴν Κρήτη
 5 τὸς νίκησαν, τὸς τσάκισαν καὶ μπῆκαν στὴν Ἀβδέλλα,
 πῆραν τὸν παπα-Περικλῆ μαζί μὲ τὸν υἱό του.
 - Δὲν παίρνεις, Λούκα μ', χρήματα, φλουρὶ μαργαριτάρι;
 - Δὲν παίρνει ὁ Λούκας χρήματα, φλουρὶ, μαργαριτάρι,
 μόν' θέλ' τὸν παπα-Περικλῆ μαζί μὲ τὸν υἱό του.
 10 Τὸς πῆραν καὶ τὸς ἔσφαξαν σὰν τὰ παχιά κριάρια¹

Τοῦ Χρ. Μπαστῆ

Τὸ ἐπόμενο ἡμιλόγιο τραγούδι ἀναφέρεται στὸν Χρ. Ἀργυράκο ἢ Μπαστῆ (Σιαπέρα), ποὺ ἔπεσε στὸ Λέχοβο στίς 13 Ἰουνίου 1907. Κατήγετο ἀπὸ τὸ Μπλάτσι Πτολεμαΐδος².

- Μάθατι σεῖς ἓνα νέου,
 πό'γινε μινιά Κυριακή;
 ἔσκουτῶσαν τοῦ Σιαπέρα,
 παλληκάρι τοῦ Μπαστῆ.
 5 Πουλιμοῦσι σὰ λιουντάρι
 κεῖ στοῦ Λέχουβου ψηλά
 κὶ μινιά σφαίρα τὸν ἠύρηκι
 μὲς στοῦ στῆθους ἀμπρουστά.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2154 δ', σ. 37 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδου, Φιλιππῶι Δυτ. Μακεδονίας 1953).

2. Βλ. καὶ Γ. Μόδη, ἔ. ἀ., σ. 323.

Ἦλου τοῦ χουργιὸ τὸν κλαίει
 10 κὶ ἡ μάνα τὸν θρηνεῖ
 τοὺν Κουστάκη τοῦ λεβέντη,
 τῆς Σελίτσης τοῦ πιδί¹.

Τοῦ καπετάν Λίτσα

Λίτσας εἶναι ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Ἀντωνίου Βλαχάκη ἀπὸ τὸ Γύθειο. Μαζὶ μὲ τὸν Λεωνίδα Πετροπουλάκη καὶ ἄλλους Μακεδονομάχους ἔπεσε στὴν Ὀσνίτσανη (σημερινὸ Καστανόφυτο) τῆς Καστοριᾶς σὲ μάχη κατὰ τῶν Τούρκων στίς 7 Μαΐου 1906. Γιὰ τὸν Λίτσα μᾶς παραδίδονται τὰ ἐπόμενα ποιητικὰ κείμενα :

A

Φίλοι τοῦ Λίτσα τῶλιγαν κὶ τὸν παρακαλοῦσαν,
 νὰ μὴν πάη στὴν Ὀσνίτσα² ὅλοι τὸν ὀμιλοῦσαν·
 τὸ τοῦ πεν ὁ Λούκας τρεῖς φορές κὶ τὰ παιδιὰ του ὅλα
 μὰ κείνος δὲν τοὺς ἤκουσεν, «γραμματικέ», φωνάζει :
 5 «μάσε τὰ παλληκάρια μου κὶ ἐμπρὸς ἀκολουθᾶτε.
 Ἴγὼ πηγαίνω ἀμπροστὰ κὶ ἐσεῖς ἀκολουθᾶτε
 κὶ ὅταν ἀρχίσ' οὐ πόλεμος, γενναῖα πολεμᾶτε».
 Στὸ δρόμο ὅπου πήγαιναν, ἐκεῖ ποὺ περπατοῦσαν
 Τοῦρκοι τοὺς συναντήσανε κὶ τοὺς καλωρωτοῦσαν :
 10- Ποῦ πᾶς, Βλαχάκη μ', ξακουστό, σὺ καπετάνιε Λίτσα;
 Πάνεις νὰ κάψης τὸ χωριὸ κὶ αὐτὴν τὴν Ὀσνίτσα;
 - Μήπως ἰγὼ εἶμαι Βούλγαρος τὴν Ὀσνίτσα νὰ κάψω;
 Πάνω νὰ κάμω πόλεμο Βουλγάρους γιὰ νὰ σφάξω.
 Μιὰ παταριά τὸν ρίζανε κὶ γίνηκεν κομμάτια
 15 τὸν κλαῖνε τὰ ψηλά βουνὰ καὶ τὰ παιδιὰ του ὅλα.
 Ἐπτὰ Μαΐου ἦτανε, π' ἀνοίγουν τὰ πουρνάρια
 ποὺ κάνει ὁ Λίτσας πόλεμο μὶ ἕξήντα παλληκάρια³.

B

Σαββάτου βράδῳ ἤμασταν κουντὰ σὶ μαναστήρι
 κὶ οὐ Λίτσας ἦταν σκιπτικὸς κὶ ἦταν συλλουγισμένους.

1. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, σ. 42.
 2. Πρόκειται γιὰ τὴν Ὀσνίτσανη (Καστανόφυτο) χωριὸ τοῦ νομοῦ Καστοριᾶς. Βλ. καὶ Γ. Μόδη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγών, σ. 323. Βλ. καὶ Κ. Μαζαράκη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγών (ἀναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 78.
 3. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι θυμίζουν τεχνοτροπία κρητικῶν ἡρωικῶν τραγουδιῶν.

Τοὺς ἀρχηγοὺς ἐκάλισι κὶ τὸν Πιτροπουλάκι·
 «νά τοιμαστοῦνι τὰ πιδιά στοὺν πόλιμου νά πᾶμι,
 5 Βουλγάρους γιὰ νά κάψουμι, ταμπούργια...»¹.
 Τὴ χαραυγὴ κινήσαμε σ' ν Οὐσνίτσανη νά πᾶμι.
 Πρῶτους οὐ Λίτσας ἔτριξι μέσ' στὴ φουτχιά τὰ βόλια
 κὶ τ' ἀρχηγοῦ οὐ ψυχουγιὸς κὶ οὐ καπιτὰν Λιουνίδα.
 «Πιτροπουλάκη», φώναξι τοῦ καπιτὰν Λιουνίδα·
 10 τὰ παραθύργια χτύπησι, νά μὴ ἔβγουν οἱ Βουλγάροι
 κ' ἰγὼ θὰ βάλου τὴ φουτχιά, νά κάψουμι τὰ σπίτχια,
 ψυχὴ νά παραδώσουμε μὶ ὄλα μας τὰ ντέρτχια.

Γύρισμα :

Ἄιντι Λίτσα μου καημένι,
 κὶ στοὺν κόσμου ξακουσμένι·
 Λιουνίδα πινιμένι
 κὶ αἰτὲ καμαρουμένι.
 Ἰσὺ Μακιδουνία, στὰ μαῦρα νά ντυθῆς
 γι' αὐτὰ τὰ παλληκάργια πῶχεις στὴ μαύρη γῆς².

Τοῦ Ζιάκα καὶ τοῦ Γέρμα

Ὁ καπετὰν Ζιάκας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ εἶναι ὁ ἀξιωματικὸς Γρηγ. Φαληρέας ἀπὸ τὴ Μάνη³.

Οὐ Ζιάκας οὐ πιρήφανος κὶ οὐ Γέρμας⁴ τοῦ ξιφτέρι
 μ' ὄλου λιβέντις διαλιχτούς, μ' ἰζήντα παλληκάρια
 στὴ Λόσνιτσα⁵ πιράσανι νά κάνουνι λημέρι,
 κεῖ π' ἀγκαλιάζοντ' οἱ οὐξιές μὶ τὰ χλουρὰ πουνάρια
 5 κὶ τρέχουν γάργαρα νιρά, τὰ δένδρα πὸ ἠσκιώνουν.
 Ψιλὸ τραγοῦδι ἀρχίσανι νά ψιλοτραγουδοῦνε·
 πρῶτους οὐ Ζιάκας τᾶρχισε κὶ οὐ Γέρμας τ' ἀπουσώνει.
 Τουρκιὰ χιλιάδεις πλάκουσι, μαύρη σὰν καλιακούδα.
 10 Καρδιά, πιδιά, φουνάξανι, οὐσὰν Γρικοὶ σταθῆτι.

1. Στὸ δημοσίευμα τοῦ Γεωργίου εἶναι πλήρες τὸ ἡμιστίχιο, ἀλλ' ἀνόητο «ταμπούργια γιὰ νά φάμν».

2. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, σ. 57.

3. Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ. σ. 50-51.

4. Γιὰ τὸν Γέρμα βλ. τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι.

5. Παλαιότερη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

Μὶ μιὰ οὐρμὴ ριχτήκανι στὴν τουρκικιά τὴ φλόγα
κι κόβουν Τούρκους ἄπειρους, σὰ θιριστὲς στὰ στάχυα¹.

Τοῦ καπετάν Γέρμα

Ἐπί τοῦ καπετάν Γέρμας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ, ψευδώνυμο τοῦ ἀξιωματικοῦ Νικολάου Τσοτάκου ἀπὸ τὸ Γέρμα τῆς Μάνης. Ἐπεσε σὲ μάχη μετὰ τοὺς Τούρκους τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907. Ἡ προτομὴ του ἐστήθη στὸ χωριὸ Γέρμα. Τὰ ἀποκαλυπτήρια ἔγιναν στίς 29 Μαΐου 1966².

Οὐ Ζιάκας ἦταν ἀρχηγός, οὐ Γέρμας καπιτάνιους
πουλέμησαν μέσ' στοῦ βουνὸ μ' ἰξήντα παλληκάρια.
Ἦταν ἡμέρα θλιβερή, ἡμέρα ἦταν Τρίτη,
ποὺ φίλιβιν οὐ ἀρχηγὸς τοὺς νέους ' ποὺ τὴν Κρήτη.

- 5 Ἦ ὥρα ἦταν ἰφτά, προυτοῦ νὰ σηκωθοῦνι,
οἱ Τούρκοι τοὺς ἠύρηκανι ψηλὰ στοῦ κουρφουβούνι.
- Σήκου, βρὲ Νίκου ἀρχηγέ, βρὲ Γέρμα καπιτάνι,
νὰ ἰδῆς τὰ κρητικὰ πιδιά, ἐφτάσαν στοῦ πουτάμι.
- Κλάψαν μανοῦλις γιὰ πιδιά, ἄς κλάψη κι ἡ δική μου.
10 στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνὸ³ θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου.
Δὲν τοῦ ἔξιρις, μανοῦλα μου, σὶ ποιὸ βουνὸ θ' ἀράξου,
θὰ μοῦ 'στιλνις τὰ ροῦχα μου, νὰ στουλιστῶ, ν' ἀλλάξω!
Στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνὸ θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου,
γιὰ νᾶχη δόξα κι τιμή, νὰ λάμπη σὰν τοῦ κρίνου.

Γύρισμα :

Ἐληδόνια, καναρίνια,
μὴν κιλαδήσιτι
κοιμᾶτ' οὐ καπιτάνιους,
μὴν τοὺν ξυπνήσιτι.

Τοῦ Κοροπούλη

Γιὰ τὸν Εὐάγγελο Κοροπούλη ἀπὸ τὴ Μάνδρα Ἀττικῆς ποὺ ἐδολοφο-
νήθη στὴ Σιάτιστα τὸ 1908 ἔγινε τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁴.

1. Ὁ τελευταῖος στίχος μετὰ τὴν παρομοίωση προφανῶς εἶναι προσθήκη λογίου. Τὸ ἴδιο τραγούδι καταγράφει τὸ 1955 ὁ συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Στ. Μάνεσης στὸ χωριὸ Λικνάδες Δυτ. Μακεδονίας (χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 2217, σ. 314).

2. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, σ. 50.

3. τοπωνύμιο τοῦ Γέρμα Δυτ. Μακεδονίας.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., 1688, σ. 147 ἀριθ. 58 (συλλογὴ Γ. Μέγα 1952).

Κάθομαι συλλογίζομαι γι' αὐτὸν τὸν Κοροπούλη
 πού' ταν γενναῖος ἀρχηγός, γενναῖο παλληκάρι·
 πολλοὺς πολέμους ἔκαμε μὲ Τούρκους μὲ Βουλγάρους.
 Τὸν κάλεσεν ἡ Σιάτιστα, φιλιὰ γιὰ νὰ τὸν κάνη.
 5 Πικρὴ φιλιὰ τὸν κάνανε μὲ μαχαιριές μὲ βόλια!
 Δὲ φταίει ὅλη ἡ Σιάτιστα καὶ οὐδὲ αὐτὴ ἡ Χώρα¹
 μὸν φταίνουν τρία ἄτομα . . . . .

Ἡ ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη ἀπὸ τὸν Ναούμη

Τὴν ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη (τοποτηρητοῦ) Φλωρίνης ἀπὸ τὸν Ναούμη ἢ Καραναοῦμ ἔχει ὡς ὑπόθεση τὸ ἐπόμενο τραγούδι. Ἡμέρα ραμαζανιοῦ ὁ Ναούμης καὶ ὁ Νταβέλης ἀπὸ τὴν Γαλατινὴ μπήκαν κατὰ τὸ 1906 μέσα στὴ Φλώρινα καὶ πῆραν σκλάβο τὸν καϊμακάμη. Ὁ Ναούμης ἀπὸ τὴν Ἱεροπηγὴ (Κωστανέτο) Καστοριᾶς, εἶχε δρᾶση στὴν περιφέρεια Καστοριᾶς καὶ Ἀνασελίτσας. Τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ καϊμακάμη τραγουδήθηκε σὲ μερικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ καλύτερη παραλλαγή, νομίζω, εἶναι αὐτὴ πού δημοσιεύει ὁ Γ. Μόδης (Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 126)²:

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μπρὲ Φλώρινα,
 ἄιντε μ' ἐξήντα παλληκάρια,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ
 μωρὲ Κυριακὴ
 ἄιντε ἡμέρα ραμαζάνι,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μωρὲ Φλώρινα
 πιάνει τὸν καϊμακάμη,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε!

Τοῦ Νταβέλη

Στὸ συνεργάτη τοῦ Ναούμη Νταβέλη ἀπὸ τὴ Γαλατινὴ (Κοντσικὸ)

1. Ὁ ἄνω συνοικισμὸς τῆς Σιάτιστας.

2. Βλ. καὶ Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ., σ. 22 καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ οἱ ἀρχηγοί του, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 182.

♩ ~ 112

1] Να. ού - μης πάει στή φλώ - ρι - - να - , μω - ρέ
φλώ - ρι - να, πή σε να φέρ' τὸ - ον κη - μα -
κά - μη, γειά σου Να - ού - μη - ημ' κα - πε - - τὰ - νι μ'.

2] Παι - διάμ' τὸ τεί - στε λέ - ρα - βα - , μω - ρέ,
λέ - ρα - βα, 'άι - ντε, τὸ τεί - στε -
κι'ό - λο σ'ά - σή - μια α
λιε - ρω - μέ - να, φορ - τω - μέ - να.

ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι, πὸν μιλάει γιὰ πάτημα τῆς Καστοριάς καὶ λαφυραγωγία:¹

Ἵσα κακὰ κι ἄν ἔκαμες - Γεώργη μ', Νταβέλη μ' - ὄλα συμπαθισμένα,
κι ἔνα κακὸ πὸν ἔκαμες συμπαθισμὸ δὲν ἔχει.

Πὸν πάτησες τὴν Καστοριά, τὸ πρῶτο μιντζιλίσι².

Βάνεις τοὺς μπέηδες ἀμπροστά, βάνεις τοὺς καϊμακάμ'δες,

5 Βάζεις καὶ τὸν Ἰλιάμπεη μαζί μὲ τοὺς Ἰβραίους.

Στὰ Ἵντρα³ τοὺς ἀνέβαζες, στὰ Ἵντρα τοὺς πηγαίνεις,

νά πάρης γρόσια - Γεώργη μ' - καὶ φλωριά. . . .

Τοῦ καπετάν Γ. Βολάνη

Ἵ Ο Γ. Βολάνης κατήγετο ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Δυτ. Κρήτης. Ἰρχικά

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 2217, σ. 377-78 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Δραγασιά Δυτ. Μακεδονίας 1955).

2. μιντζιλίσι (τουρκ.) συνεδρίαση, κέντρο διοικητικό, κεφαλοχώρι.

3. Ἵρος Ἵντρα στὴν περιφέρεια Καστοριάς.

άνηκε στο Σῶμα Παύλου Μελά. Μετά τὸ θάνατο τοῦ Μελά συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ὠδηγήθη στὸ Μοναστήρι· κατόρθωσε ὁμως νὰ διαφύγῃ. Ἐπικεφαλῆς σώματος Μακεδονομάχων ἔδωσε πολυάριθμες μάχες μὲ Τούρκους καὶ Βουλγάρους. Ὁ Βολάνης ἔζησε ὡς τὸ 1943, ὅτε ἔπεσε θύμα κομμουνιστικῆς δολοφονίας.

Τὸ ἐπόμενο τραγούδι ἀναφέρεται στὴ μάχη τοῦ Στρεμπένου. Ὁ Βολάνης νῆς ἐσώθη, ἀλλὰ ἔχασε 13 συμπολεμιστές¹, ὅπως λέει τὸ τραγούδι.

Ὅξω μεριά ἀπ' τὸ Λέχοβο, στὸ δάσος τοῦ Στρεμπένου²,
Γιῶργος Μπουλάνης πολεμᾷ μὲ τούρκικο ἀσκέρι³.
Ρίχνουν τουφέκια σὰν βροχή, μολύβια σὰν χαλάζι.
Μπάρμπας Ἀντρέας⁴ πονηρὸς φωνάζ' στὰ παλληκάρια.

5 «Χτυπᾶτε τὰ βρωμόσκυλα, χτυπᾶτε Τουρκαλάδες».
Γι' ἀφουγκραστήτε, βρὲ παιδιά, τὸ λυπηρὸ τραγούδι,
τραγούδι νὰ τὸ μάθετε, τραγούδι νὰ τὸ λέτε,
καὶ ὅσοι εἶστε Ἕλληνες νὰ κάτσετε νὰ κλαῖτε⁵.
Σ' ἓνα μνημούρι δεκατρεῖς ὅλους τοὺς παραχῶσαν.

Τοῦ Γιώργη Κρητικοῦ

Τὸ Κρητικὸ παιδί τοῦ ἐπόμενου τραγουδιοῦ⁶ εἶναι ὁ Κρητικὸς Γ. Σεϊμένης ἢ Σεϊμενάκης, ποὺ ἔμεινε στὸ Λέχοβο. Δὲν ἦταν εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴ στάση τῶν ἀρχηγῶν του πρὸς τοὺς Τούρκους, ἐπειδὴ εἶχε τὴν ἀφέλεια νὰ νομίζῃ κοινὸ τὸν ἀγῶνα τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἤθελε νὰ συνεργασθῇ μὲ τοὺς Βουλγάρους κομιτατζήδες. Τὸν συνέλαβαν ὁμως οἱ Βούλγαροι καὶ τὸν ἐφυλάκισαν. Ὁ Μπίμπας Στέργιος, μέλος μιᾶς ἐπιτροπῆς «συνεννοήσεως» μὲ τοὺς κομιτατζήδες ἐναντίον τῶν Τούρκων παρεκίνησε τοὺς Βουλγάρους καὶ τὸν σκότωσαν στίς 25 Ἰουλίου 1903⁷.

1. Βλ. Στ. Κυριακίδου, Ἶσματα, «Μακεδονικά» 3 (1957) σ. 412, 420. Πρβλ. καὶ Γ. Μόδης, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Τοῦ ἰδίου, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 368 κέ.

2. Χωριὸν τοῦ νομοῦ Φλωρίνης· σήμερα ὀνομάζεται Ἀσπρόγεια.

3. ὀμάδα, πολεμικὸ σῶμα.

4. Ὁπλαρχηγὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη.

5. Οἱ στίχοι 6, 7, 8, θυμίζου τεχνотροπία κρητικῆς ρίμας.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 1430, σ. 11 (συλλογὴ Κ. Μπέντα, Σιάτιστα 1939).

7. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ., σ. 154. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 178. Ἀρχεῖον Πηνελόπης Δέλτα, Ι. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 23.

Παρασκευὴ τὸ βράδυ ἢ ὥρα στὶς ἐννιά
βαρέσανε τὸ Γιῶργο, τὸ Κρητικὸ παιδί.

- Δὲ στοῦεῖπα ἰγῶ, μπρὲ Γιῶργο, μὴν πᾶς ἰκεῖ ψηλά,
γιατ' εἶνι ὁ Τσιουκαλάρης¹, Βουλγάροι τὰ σκυλιά.
- 5 - Δὲ φταίγω ἰγῶ οὐ καμένος, δὲ φταίγ' ἄλλους κανεῖς,
μόν' φταίγ' οὐ προδότης, τὸ ἄπιστο σκυλί.

Τοῦ Τσακαλάρωφ

Ἐὸ ὄνομαστὸς Βούλγαρος ἀξιωματικός, κοιμητατζῆς Τσακαλάρωφ, εἶ-
ναι τὸ πρόσωπο ποὺ ἀναθεματίζουν οἱ Βουλγάρες στὸ ἐπόμενο τραγούδι:²

Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ γένηκε τὸ φετεινὸ χειμῶνα.
Κλαίγαν μανάδες γιὰ παιδιά, γυναῖκες κλαῖν γιὰ ἄντρες.
Κλαίγουν καὶ δυὸ Βουλγάρισσες στῆς Φλώρινας τὸν κάμπο:
Ἐνάθεμά σας βόϊβοντες καὶ σένα, Τσακαλάρωφ³,
5 ὅπου ἔστε σεῖς οἱ αἴτιοι, σεῖς εἶστε ἡ αἰτία,
ποὺ σκότωσαν τοὺς ἄντρες μας μαζί καὶ τὰ παιδιά μας.

Στὸ διάκο Δημήτρη Ἐναγνώστου

Μὲ φανερὴ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὴ γλώσσα κλέφτικων τραγουδιῶν ἔγινε
τὸ παρακάτω τραγούδι, γιὰ νὰ τιμήσῃ τὸ διάκο Δημήτρη Ἐναγνώστου,
ποὺ μὲ βάρβαρο τρόπο ἐδολοφονήθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν 1η Ὀκτωβρίου
1911 μαζί μὲ τὸν Αἰμιλιανὸ Λαζαρίδη, μητροπολίτη Γρεβενῶν, καὶ τὸν
κάτοικον τοῦ χωρίου Σνιχόβου (σημ. Δεσπότη) Φασούλαν⁴. Ἐλαϊκὴ μούσα
αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἠθέλησε ν' ἀποθανάτισῃ τὸν καθ' ὅλα ἄξιο καὶ ἔνδοξο
ἐπίσκοπο Αἰμιλιανό, ἀλλὰ μόνον τὸ διάκο. Εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἀπὸ τὶς
ἰδιοτροπίες τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὸ ἐπόμενο τραγούδι γιὰ τὸ διάκο
Δημήτρη Ἐναγνώστου κατεγράφη στὸ χωριὸ Λιμπίνοβο τῶν Γρεβενῶν
ἀπὸ τὸν Δ. Λουκόπουλο (ἀριθ. χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. 59, σ. 27):

1. Ἐὸ διάσημος Βούλγαρος κοιμητατζῆς Τσακαλάρωφ.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2217, σ. 263-264 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ροδοχώρι Δυτ.
Μακεδονίας 1955).

3. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Τσακαλάρωφ βλ. Γ. Μόδης, Ἐὸ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ
νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 156 κέ. σ. 172, 191 κἀ. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς
ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, σ. 153.

4. Βλ. καὶ Ἄλ. Λέτσα, Ἐὸ Αἰμιλιανὸς Γρεβενῶν καὶ τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτάτον,
Θεσσαλονίκη 1964, σ. 31. Πρβλ. Κ. Ι. Μαζαράκης, ἔ. ἀ., σ. 78 καὶ «Μακεδονικὸν
Ἐμερολόγιον» 1912, σ. 166 κέ. Γ. Μόδης, Ἐὸ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδο-
νικὴ ἱστορία, σ. 323.

Ποιὸς θέλ' ν' ἀκούση κλάματα, δάκρα καὶ μοιρολόγια,
 δγιοβάτ' ἀπ' τοῦ Λιμπίνουβου¹ ἀπ' τοῦ χουργιό τοῦ διάκου
 ν' ἀκοῦσι τὴ μανίτσα του κι αὐτὲς τὶς ἀδιρφές του,
 πῶς κλαίνουν πῶς μοιργιουλογοῦν, πῶς χύνουν μαῦρα δάκρα.
 5 Δημήτρη μου, πιδάκι μου, γιέ μου γραμματισμένε,
 ἀπὸ μικρὸς στὰ γράμματα, μικρὸς στ' ἀλφαβητάρια
 τώρα ποιὸς σᾶς πρόδουκι στὰ Τούρκικα τὰ χέργια;
 - Οἱ Πηγαδ'τσιῶτις² τὰ σκυλιά, σκυλιά παραδουμένα.
 - Πικρὸ καρτέρ' σᾶς ἔκαμαν, πικρὸ φαρμακουμένα
 10 πέντ' ἔξι πγιάσαν ἀμπρουστά κι δικαπέντι πίσου
 κι πγιάσανι τὰ ἄλουγα, τὰ πῆραν 'πού τὰ γκέμια.
 «Κατέβα κάτου, Δέσπουτα, κατέβα κάτου, Διάκι
 ἰσεῖς θὰ σβῆσι τὴν Τουρκιὰ κι' ὅλου τοῦ ντουβλέτι³»
 Τοῦ λάκκου πάνου πάηναν στοῦ Θουδουρῆ τοῦ μύλου.
 15 Πῶς τυραννοῦσαν τοῦ Χριστὸ παράνομ' οἱ Οὐβραῖοι,
 ἔτσι τοὺς τυραννοῦσανι παράνομοι οἱ Τοῦρκοι.
 Κι' οὐ διάκουσ τοὺς ἰξύβρισι κι τοῦ ντζαμί τους βρίζει
 κι τὸ τσικούρι πῆρानι τοῦ σκίσαν τοῦ κιφάλι⁴.

Τοῦ καπετὰν Γιαννούλη Ζέρμα

Τὸ ἐπόμενο τραγούδι ἀναφέρεται στὸν Μακεδόνα ὄπλαρχηγὸ Ζέρμα⁵
 ποὺ εἶχε λάβει μέρος σὲ πολλὲς μάχες ἐναντίον Τούρκων καὶ Βουλγάρων.

Τρία πουλάκια κάθουνταν στοὺν "Αἰ Λιὰ στὴ ράχη·
 Τὸ 'να τηράει τοῦ Κόντσικου κι τ' ἄλλου κατ' τὴ Γέρμα,
 τοῦ τρίτου τοῦ μικρότερου μοιριουλουγάει κι λέει :
 Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ ἔπαθις, Γιαννούλη Ζέρμα,

1. Λιμπίνοβο, χωριὸν τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν, πατρίδα τοῦ διάκου Δημήτρη 'Αναγνώ-
 στού. Σήμερα ὀνομάζεται Διάκος.

2. Κάτοικοι τοῦ Τουρκικοῦ χωριοῦ Πηγαδίτσα, στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, φημιζό-
 μενοι γιὰ τὴν ἀγριότητά τους. Βλ. 'Α λ. Λ έ τ σ α, ἔ. ἁ.

3. Κράτος, κυβέρνηση (λ. τουρκ.).

4. 'Ο διάκος Δημήτρης 'Αναγνώστου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πυροβολισμούς, ὑπέστη καὶ
 κτυπήματα ἰσχυρὰ στὸ κεφάλι μὲ τσεκούρι· γι' αὐτὸ εὐρέθη ὁ μυελὸς του σκορπισμένος
 (βλ. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1912, σ. 170).

5. Βλ. Γ. Μ ό δ η, 'Ο Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 137,
 κέ. Ν α ο ὶ μ Σ π α ν ο ὺ, 'Αναμνήσεις ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1957,
 σ. 18, 19, 20.

5 τ' εἶν' τοῦ κακὸ πού ἔπαθις κι ἡ συμφορὰ μιγάλη;
 σ' ἔφυγαν ὅλα τὰ πιδιά κι ὅλα τὰ παλληκάρια,
 μόν' σ' ὄφυγι κι οὐ ψυχουῖός οὐ Κώστας οὐ Στενάρης,
 ποῦ ' τον μπαριάκι¹ στὰ βουνὰ κι φλάμπουρου² στοὺς κάμπους³.

Τοῦ καπετὰν Γκόνου

Ὁ καπετὰν Γκόνος ἢ Γιώτας ἐγεννήθη στὰ Γιαντισὰ τὸ 1866⁴. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1905 ἄρχισε τοὺς ἀγῶνες τοῦ στὴν περιφέρεια τῆς τότε λίμνης τῶν Γιαντισῶν. Ἐπολέμησε τοὺς Βουλγάρους κομιτατζήδες καὶ τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀφήσουν ἐλεύθερο ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Βάλτου. Μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση τοῦ 1908 ὁ Γκόνος ἐγκατάλειψε τὸ Βάλτο καὶ κατέφυγε στὴν Ἀθήνα. Νοστάλησε ὅμως τὴ Μακεδονία καὶ ἔφυγε πάλι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τὸ Λάζο Δουγιάμα⁵ καὶ ἄλλους. Ἐπесе σὲ νυκτερινὴ τουρκικὴ ἐνέδρα καὶ σκοτώθηκε τὸ 1911. Ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες ἀδελφοὺς Δουγιάμα (Γκόνος, Μῆτρος, Τράϊκος, Λάζος) ἦταν ὁ Λάζος Δουγιάμας τοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ ἀγωνίστηκαν κατὰ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων. Μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση ὁ Λάζος καὶ Γκόνος Δουγιάμας κατέφυγαν στὴν Ἀθήνα. Ξαναγύρισαν στὴν Μακεδονία καὶ ὁ Λάζος σκοτώθηκε σὲ συμπλοκὴ τὸ 1912. Ὁ Γκόνος σκοτώθηκε σὲ κομμουνιστικὴ ἐνέδρα πολὺ ἀργότερα τὸ 1947. Σὲ λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Γκόνου καὶ τοῦ Λάζου Δουγιάμα ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁶:

Τρία πουλάκια κάθονταν πέρα στοῦ Σκρᾶ τὴ ράχη,
 τό 'να τηράει τὰ Γιαντισὰ καὶ τ' ἄλλο τὴ Γουμέντσα,
 τὸ τρίτο τὸ μικρότερο μόν' κελαηδαίει καὶ λέει:
 Τὸν Γκόνο Γιώτα σκότωσαν οἱ Βούλγαροι οἱ Τοῦρκοι,
 5 τὸν Λάζο τὸν Δουγιάμα τὸν σκότωσαν Βουλγάροι. . .

Τὸ τραγούδι στὸ χειρόγραφο συνεχίζεται μὲ στίχους πεζολογικοὺς, κακότεχνους:

1. μπαριάκι (λ. τουρκ.) σημαία.

2. λ. λατ. σημαία, λάβαρον.

3. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀριθ. 2215, σ. 283 (Συλλογὴ Σταύρου Μάνεση, Ἑπταχώριον Γράμμου 1952).

4. Βλ. Κανελόπουλου, ἔ. ἀ. σ. 90 κέ.

5. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 351 κέ.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀριθ. 2215, σ. 283, (Συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ἑπταχώριον Γράμμου 1952).

Ἐμπρός, παιδιά, νὰ βγοῦμε ἀπάνω στὰ βουνά,
 νὰ κάνουμε ἀνταρτικό, νὰ χτυπήσουμ' τὸν ἐχθρό,
 νὰ χτυπήσουμ' τὸν ἐχθρὸ τὸν ἄτιμο τὸν σλαβισμό.
 Οἱ Τοῦρκοι μὲ τὸ σύνταγμα μᾶς δῶσαν ἀμνηστία
 10 καὶ στὰ κρυφὰ μᾶς ἐκτελοῦν, κρυφὰ μᾶς ἐσκοτώνουν.....

Ἔνα χορευτικὸ τετράστιχο ἀναφέρεται στὴ δράση τοῦ Γκόνου στὴ
 λίμνη Γενιτσῶν :

Ἄσ' ὁ Γκόνος ἀπ' τὰ Γιανιτσὰ
 στὴ λίμνη πολεμάει,
 μὲ ντουφέκια καὶ σπαθιά
 Βουλγάρους κυνηγάει¹.

Τοῦ καπετάν Μητρούση

Ἄσ' ὁ ὄπλαρχηγὸς καπετάν Μητρούσης (Δ. Γκογκολάκης) ἐγεννήθη στὸ
 χωριὸ Χομόνδος (σημερ. Μητρούση) Σερρῶν. Μιὰ ἡμέρα τὸ 1906 μπῆκαν
 οἱ κομιτατζήδες στὸ σπίτι του καὶ ἐσφαξαν τὴ γυναίκα του καὶ τὸ παιδί
 του. Ἄπὸ τότε ἀναγκάζεται νὰ βγῆ στὸ κλαρί. Στὰ χωριά τῶν Σερρῶν σκό-
 τωσε πολλοὺς πράκτορες τοῦ Κομιτάτου καὶ ἐνώθηκε μὲ τὸ ἀνταρτικὸ σῶμα
 τοῦ Γιαγκλῆ ἀπὸ τὴ Χαλκιδική. Τὰ ἑλληνικὰ κέντρα Σερρῶν - Θεσσαλο-
 νίκης τοῦ σύστησαν νὰ φύγη μαζί μὲ τὸν σύντροφό του Γιοβάνη στὴν
 Ἑλλάδα. Ἔστερα ἀπὸ μικρὰ διαμονὴ στὴν Ἀθήνα ξαναγύρισε στὴν Μακε-
 δονία τὸ 1907. Στὶς 13 Ἰουλίου τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχε πάει στὰ Σέρρας, γιὰ
 νὰ συνδεθῆ μὲ τὸ Προξενεῖο. Τὸν πρόδωσαν καὶ ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγη
 στὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ ὅπου πολέμησε γενναῖα ὧρες πολλές.
 Γιὰ νὰ μὴν παραδοθῆ, αὐτοκτόνησε μὲ τὸ μαχαίρι του. Γιὰ τὸν ἀγώνα αὐτὸ
 τοῦ Μητρούση καὶ τὶς τελευταῖες στιγμὲς γίνεται λόγος στὰ ἐπόμενα τρα-
 γούδια. Ἄσ' ὁ 13σύλλαβος τῶν τραγουδιῶν καὶ τὸ ὅλο ὕφος δείχνουν λόγια
 ἐπιτήδευση².

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ,
 νὰ ἔμνη μὲς στὰ Σέρρας νὰ σύρη τὸ σπαθί.

1. Βλ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ. σ. 90, σημ. 1.

2. Λεπτομερῆ περιγραφὴ τῶν τελευταίων στιγμῶν καὶ τῆς γενναϊότητος τοῦ Μητρούση
 βλ. Γ. Μόδης, ἔ. ἀ. σ. 402 κέ., Κ. Ι. Μαζαράκης, ἔ. ἀ., σ. 78.

Ἄκόμα δὲν ἐμπῆκε, τὸν ἐπροδώσανε.

Μητρούσης καπετάνιος, στὸ χέρι τὸ σπαθί

5 Ναζέρδες¹ καὶ Κομσέρδες² ὅλοι μαζεύτηκαν
τὸ ἰλί - ἀλά³ φωνάζ'ν - Μητρούς', παραδοθῆς.

- Τὸ αἷμα μου τὸ χύνω, δὲν παραδίδομαι
κι ἂν εἶσαι μπασκομσέρδος⁴ ἐμπρός μου νὰ σταθῆς,
τὸ βόλ' πού θὰ σὲ στείλω νὰ τὸ παραδεχθῆς.

Ἡ ἐπομένη παραλλαγή ἀναφέρει λεπτομέρειες γιὰ τὴ μάχη τοῦ Μη-
τρούση ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας :

B

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ
νὰ ἔμπη μέσ' στὰ Σέρρας νὰ σύρη τὸ σπαθί.
Ἰούλη δεκαπέντε⁵, Σάββατο βράδυ ὀκτώ,
ἐκλείσαν τὸ Μητρούση μὲς στὸ καμπαναριό.

5-Τεσλίμ ὄλ⁶, βρὲ Μητρούση, μὲ ὅλα τὰ παιδιά
Τεσλίμ ὄλ, βρὲ γκιαούρη - Τεσλίμ δὲ γίνομαι.

Ἄς ἔρθη ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατής,
τὰ χέρια μ' θὰ σταυρώσω, μονάχος θὰ δεθῶ.

Ἦρθε ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατής,

10 τὸ ἰλί ἀλά φωνάζ'ν τεσλίμ δὲν γίνεται.

Πιάνουν καὶ γράφουν γράμμα, φερμάν' στὸ βασιλιά,
θὰ κάσουμε τὰς Σέρρας γιὰ πέντε ἕξ παιδιά.

- Τεσλίμ, βρὲ Μητρούση. - Τεσλίμ δὲν γίνομαι,
τὸ αἷμα μου θὰ χύσω, δὲν παραδίδομαι⁷.

Τοῦ καπετάν Γιαγκλῆ

Ἦν ὁ Γιαγκλῆς, καπετάνιος ἀπὸ τὴν Ἱερισσό τῆς Χαλκιδικῆς, ἦταν ἀρχη-
γὸς ἀνταρτικοῦ σώματος, πού τὸ εἶχαν ἐξοπλίσει οἱ ἀδελφοὶ Γερογιάννη,
τοῦ Μακεδονικοῦ συλλόγου τῆς Ἀθήνας, καταγόμενοι ἐπίσης ἀπὸ τὴν

1. ἀξιωματοῦχοι (λ. τουρκ. Nazir = ἐπίτροπος, ἀξιωματοῦχος).

2. ἐπιθεωρητὲς τῶν ἀρχῶν ἀσφαλείας (λ. τουρκ. Komiser).

3. Τὸ τουρκ. Pi Allah = ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀλάχ.

4. Τὸ τουρκ. Baskomiser = ἀνώτερος ἐπιθεωρητής.

5. Ἡ ἡμερομηνία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀναγραφομένη ἀπὸ τὸν Γ. Μόδη (ἔ. ἀ.)
13η Ἰουλίου. Ἴσως ἔγινε 15 χάριν τοῦ μέτρου.

6. Τὸ τουρκ. Teslim ol = παραδώσου.

7. Κατα προφορικὴ ἀνακοίνωση τοῦ φιλολόγου Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἀπὸ τὴ Δρά-
μα.

Χαλκιδική. Με τὸ σῶμα τοῦ Γιαγκλῆ ἐνώθηκε καὶ ὁ Μητρούσης. Μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δράση του ὁ Γιαγκλῆς ἀνεχώρησε γιὰ τὸ Ἅγιο Ὄρος, ὅπου ἀπέθανε σὲ προχωρημένη ἡλικία, καθὼς λέγει ἡ προφορικὴ παράδοση¹.

Α

- Ἐσεῖς, πουλιὰ μ' πετάμενα, πετᾶτε στὸν ἀέρα,
μὴν εἶδατε τὸ Γιώργη μας, τὸν καπετὰν Γιαγκλῆ μας;

- Ἐψές προψές τὸν εἶδαμε κάτω στὸ Ρωμαίικο²
παλληκαράκια μάζιβι κι ὄλο Μακεδόνες.

5 Τὰ ἔμασι, τὰ σύναξι, κάθιτι τὰ ρωτάει.

Πιδιά μ', ποιὸς ἔποφασίζεται περὶ γιὰ τὴν πατρίδα;

Τὶ λές, μωρ' καπετὰν Γιαγκλῆ, τί λόγια συντυχαίνεις;

Ἐμεῖς μπροστά θὰ φύγουμι, κι ἐσὺ γιὰ ἔλα πίσω.

Σὰν τ' ἄκουσ' καπετὰν Γιαγκλῆς, πολὺ τὸν κακοφάνη·

10 σὰν τὸ πουλάκι πῆδισι' ποὺ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα.

Β

- Ἐσεῖς, πουλιὰ πετούμενα, πουλιὰ ἔπ' τὸ Ἅγιον Ὄρος,
μὴν εἶδατε τὸν Γιώργη μας, τὸν καπετὰν Γιαγκλῆ μας;

- Ἐψές, προψές τὸν εἶδαμε ψηλὰ στὸν Χολομώντα,
μὲ τοὺς Βουλγάρους πάλευε, μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ του.

5 Χτυπούσανε τοὺς Βούλγαρους, τὰ ἄγρια θεριά,
ποὺ σφάζουν τὰ παιδάκια μας, τὰ ἄγρια σκυλιά.

Τοῦ Ἄρμεν Χούπτσιου

Ἄρμεν ἢ Ἀρμενάκης Χούπτσιος ἦταν σλαβόφωνος ἀπὸ τὸ χωριὸ Βόλακα τῆς Δράμας. Ἀπὸ τὸ 1903 ἔγινε Μακεδονομάχος. Τὸν χρησιμοποιοῦσε συχνὰ γιὰ σύνδεσμο ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατεδικάσθη σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ ἕκτακτο στρατοδικεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ἀπηγχονίσθη στὴν κεντρικὴ πλατεία τῆς Δράμας στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1906³. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1957 ἔγιναν ἐπίσημα τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς του. Παρίσταντο στὴν τελετὴ ἐκπρόσωποι τῆς Κοινότητος Βόλακος, τῶν Μακεδονομάχων καὶ ἄλλων ὀργανώσεων.

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 403. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950 σ. 321.

2. στίχος ἄτεχνος.

3. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ. σ. 396.

- Ἄκουσατε τί ἐγίνε στὴν ἀγορὰ τῆς Δράμας;¹
 Κρεμάσανε τὸν ἄρμεν μας στὴν ἄτιμη θηλιά².
 Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσανε καὶ οἱ Ρωμοὶ τὸν κλάψαν,
 καὶ θέλουν νὰ τὸν θάψουν, μὰ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀφήσαν³.
- 5 Σὰν τ' ἄκουσε ὁ πατέρας του δῶρο τοὺς ἔδωσε,
 νὰ κάψουνε λαμπάδες γιὰ τὴν ἡμέρα του⁴.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ γυναίκα του, στὰ μαῦρα ντύθηκε.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ μητέρα του, μαχαίρια ζώστηκε,
 νὰ πάη νὰ πολεμήσῃ τὰ ἄπιστα σκυλιά⁵,
- 10 νὰ πάρ' τὸ αἷμα πίσω, νὰ φάη τὴν Τουρκιά⁶.

Κρητικὲς ρίμες

Οἱ Κρητικοὶ ριμαδῶροι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι στὴν ἐξύμνηση τῶν Μακεδονομάχων. Μὲ τὸν τρόπο τους καὶ αὐτοὶ συνέθεσαν στιχουργήματα μὲ τὴ διάθεση ν' ἀπαθανάτισουν πατριῶτες τους, ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα. Σὰ δεῖγμα δημοσιεύουμε τὸ παρακάτω τραγούδι, ποὺ ἀκούσαμε τὸ 1953 στὸ χωριὸ Τύλισο Μαλεβυζίου Κρήτης ἀπὸ χωρικούς⁷. Εἶναι σύνθεση κάποιου χωρικοῦ Κωνσταντινίδη καὶ ἐγίνε ἀπὸ ἀφορμὴ τὸ θάνατο τοῦ Μιχάλη Κουβίδη ἢ Κουβιδάκη ποὺ ἔπεσε στὸ Μπιζάνι τῆς Ἡπείρου.

- Τύλισσος ξακουστὸ χωριὸ σ' ὄλο τὸ Μαλεβύζι,
 ἢ δόξα ἀδιάκοπη παντοῦ σὲ τριγυρίζει.
 Τσῆ μοίρας σου ἔτανε γραπτὸ νὰ ἔχῃς τέτοια καμάρια
 καὶ κάθε μάνα ποὺ γεννᾷ νὰ βγάνη παλληκάρια.
- 5 Ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ ἦσουνε δοξασμένη
 καὶ μέσα εἰς τὰ σπλάχνα σου ἢ δόξα εἶναι θαμένη·
 τοῦ Ζερβουδάκη⁸ τ' ἀρχηγοῦ ἦσουνε σὺ πατρίδα,
 ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν Κρήτη μας τὴν πιὸ χρυσὴ σελίδα.

1. Τὸ κείμενο ποὺ μᾶς παρεδόθη γραπτὸ ἀπὸ τὸ Δραμινὸ φιλόλογο Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἔχει τὸ περίεργο β' ἡμιστίχιο, «στῆς Δράμας τὴν ἀγόρα».

2. στίχος λειψός.

3. στίχος ἄμετρος.

4. στίχος λειψός.

5. στίχος λειψός.

6. στίχος λειψός.

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 1841 Β', σ. 175-177 (συλλογὴ Δ. Πετροπούλου, Κρήτη 1953).

8. Ὀπλαρχηγός ἀπὸ τὴν Τύλισσο.

Ἐδῶ ἦπεσε καὶ ὁ Ἡρακλῆς¹ τσῆ Κρήτης τὸ λιοντάρι,
 10 πὸν ἴτανα ζῆλος στὸ νησι τῆς Κρήτης τὸ καμάρι·
 δόξα μᾶς παρηγόρησε τὴν σημερινὴν ἡμέρα
 ἀδέρφια φίλους συγγενεῖς καὶ δύσμοιρη μητέρα
 πὸν κλαίει τὸ λεβεντόπουλο, Μιχάλη Κουβιδάκη,
 πὸν ἴπεσεν σὰν ἥρωας εἰς τὸ Μοναστηράκι²,
 15 κι ἡ δόξα τὸν στεφάνωσε μ' ἀμάραντα στεφάνια
 κι ἄν ἡ ψυχὴ του πέταξε ψηλὰ στὰ ἐπουράνια
 καὶ καμαρώνει μὲ χαρὰ ὅλο τὸ Μαλεβύζι,
 ὥστε νὰ στέκη ὁ οὐρανός, δάφνη θὰ τὸ στολίζη,
 κι ὅταν θὰ ν-ἐρθῆ ἡ ἄνοιξη καὶ λειώσουνε τὰ χιόνια
 20 καὶ γλυκοκελαδήσουνε τῆς Τύλισσος τ' ἀηδόνια,
 τραγούδια πὸν νὰ ψάλλουνε χίλια στὸν Κουβιδάκη,
 ν' ἀκούσῃ τὴν ἀντιλαλιά ἴπὸ τὸ Μοναστηράκι·
 κι ἡ Τύλισσος αἰώνια θὰ τὸ ἴχη καύχισμά της,
 τὸ ὄνομά της πὸν τιμοῦν τ' ἀτρόμητα παιδιὰ της.

Πολλὰ ἀκόμη τραγούδια ἔγιναν γιὰ Μακεδονομάχους, τὸν Κατεχάκη (Ρούβα), τὸν Γ. Δημόπουλο ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, τὸν Νταούτη, τὸν Φούντα, τὸν Παπαδράκο, τὸν Γ. Δικώνυμο-Μακρῆ, τὸν καπετὰν Κορδίτσα, τὸν Δ. Κατσάμπα, τὸν Καραθάνο κ.ἄ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀξιόλογες ποιητικὲς συνθέσεις, ἀλλ' ἀκαλαίσθητα συμπιλήματα στίχων καὶ νομίσαμε ὅτι δὲν ἄξιζαν νὰ πάρουν θέση σὲ μιὰ ἐκλογή, πὸν θέλει νὰ περιλάβῃ τραγούδια μὲ κάποια ἀξία δημοτικοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Στὰ τραγούδια πὸν ἀναλύσαμε παραπάνω εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῆς γλώσσας καὶ τῆς τεχντροπίας τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ. Δὲν βρίσκουμε ὅμως σ' αὐτὰ συχνὰ στίχους μὲ τὴν ἀπλότητα, τὴ ζωντάνια καὶ τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη τοῦ στίχου τοῦ γνήσιου κλέφτικου τραγουδιοῦ. Κακόζηλες καὶ ἀκαλαίσθητες ἀπομιμήσεις τὰ πολλά. Ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς πὸν θέλει νὰ ὑμνήσῃ τοὺς ἥρωες τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα δὲν ζῆ στὴν ἐποχὴ τοῦ καθολικοῦ ξεσηκωμοῦ τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, ὅπως ζοῦσε ὁ πρὶν ἀπὸ τὸ 1821 πρόγονός του, οὔτε ἔχει τὴν αὐθορμησία ἐκείνου στὴν κίνηση καὶ στὴ δράση. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος ἀνακατεύονται στὴ σκέψη του μὲ γεγονότα τοῦ παρόντος, τὰ ὁποῖα ἐκφράζει μὲ γλωσσικὸ ὄργανο ὄχι ἀπόλυτα δικό του. Μὲ τὴν ἀπομίμηση ποιητικῶν τρόπων τοῦ κλέφτικου

1. Ἡρακλῆς Κοκκινίδης, ὄπλαρχηγός, καθὼς μᾶς εἶπαν, ἀπὸ τὸ χωριὸ Κεραμούτσι τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου.

2. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ Μοναστήρι, χωριὸ τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων.

τραγουδιοῦ τὰ Μακεδονικά τραγούδια καταντοῦν, πολλές φορές, ἀνούσια στιχοπλοκία, χωρίς ποιητική ὁμορφιά.

Τὸ ἀξιοσημεῖωτο σ' ὅλη αὐτὴ τὴν προσπάθεια τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιστῆ εἶναι ὅτι αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ «βγάλῃ τραγούδι», γιὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τοὺς Μακεδονομάχους, ὅπως τοὺς βλέπει σὰν ἥρωικούς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν διστάζουν νὰ θυσιάσουν τὸ ὑπέρτατο ἀτομικὸ ἀγαθὸ, τὴ ζωὴ τους, γιὰ τὸ ὑπέρτατο κοινὸ ἀγαθὸ, τὴν ἐλευθερία. Ἡ θυσία τους αὐτὴ προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ καὶ εἶναι πηγὴ ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἐμπνευσή του χρησιμοποιεῖ ἔτοιμη γλώσσα καὶ ἔτοιμους ποιητικούς τρόπους μιᾶς ἄλλης ἥρωικῆς ἐποχῆς. Ἡ ὁμοιότητα στοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς αὐτοθυσίας τῶν δύο ἐποχῶν διευκολύνει τὸ δανεισμὸ, ἀλλὰ τὸ δανεικὸ, καὶ στὴν καλύτερη περίπτωση προσαρμογῆς, προδίδει τὴν ὑπαρξή του.

Οἱ τύποι τοῦ κλέφτικοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ περισσότερο χρησιμοποιοῦνται στὸ ὅμοιο τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, εἶναι «ὁ κλέφτης ποὺ πεθαίνει», «οἱ τελευταῖες στιγμές», «οἱ τελευταῖες παραγγελίες του», γιὰτὶ οἱ τύποι αὐτοί, σὰν ὑστερογενῆ δημιουργήματα τῆς κλέφτικης ἐποχῆς, εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ νοοτροπία, ἀποτελοῦν μέρος ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἀπόθεμα τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιστῆ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα.

Ἐπὶ ὁποιαδήποτε μορφή καὶ ἂν παρουσιάζεται τὸ τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, εἴτε μὲ πρωτότυπα στοιχεῖα, εἴτε διατρεφόμενο μὲ ψυχία τῆς κλέφτικης ἐποχῆς, βρίσκεται σὲ πτώση, συγκριτικὰ μὲ τὸ κλέφτικο τραγούδι τῆς Τουρκοκρατίας· καὶ σὲ μεγαλύτερη πτώση ἀκόμη βρίσκεται τὸ ἥρωικὸ τραγούδι τῶν πολεμικῶν ἀγώνων τοῦ 1940 - 1944. Ἄλλαξαν οἱ ἐποχές, ἄλλαξαν καὶ τὰ τραγούδια.

ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Α	Δ
Ἄβδέλλα 346	Δεσπότης 354
Ἄγιον Ὅρος 358	Δημόπουλος Γ. 360
Ἄγρας (Τέλλος) 325, 339, 340, 341, 342	Δῆμος 333
Ἀθήνα 328, 330, 334, 355, 357	Διάκος 354
Αἰμιλιανός (ἐπίσκοπος Γρεβενῶν) 353	Δικόνυμος - Μακρῆς Γ. 360
Ἀλιάμπεις 351	Δουγιάμας 355
Ἀναγνώστου Δημήτρης (διάκος) 353	Δροζίλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) 341
Ἀνασελίτσα 350	
Ἀρβανίτες 328	Ε
Ἀριστοτέλης βλ. Ἄγρας	Ἑβραῖοι 351, 354
Ἄρμεν ἢ Ἀρμενάκης Χούπτσιος 358, 359	Ἑθνικὴ Ἑταιρεία 324, 335
Ἀρχοντόπουλο (Γιάννης Νοταρᾶς) 330	
Ἀσπρόγεια 352	Ζ
Β	Ζαρκάδας 335, 336
Βάρδας 325, 343	Ζερβουδάκης 359
Βέροια 335	Ζέρμας Γιαννούλης 354
Βλάντοβο 340	Ζιάκας 344, 345, 346, 348
Βλαχάκης Ἀντώνιος 345, 347	
Βλαχοκλεισούρα 327	Η
Βολάνης 351, 352	Ἡπειρος 330, 359
Βούλγαροι πολλαχοῦ	
Γ	Ι
Γαλατινὴ 350, 354	Ἱεροπηγὴ Καστοριάς 350
Γαρέφης Κ. 325, 336, 337, 338	
Γεμνίνοβο 342	Κ
Γέρμας (χωριό) 345, 348, 349, 354	Καϊλάρια 335
Γέρμας (καπετάνιος) 348, 349	Καλογραίας Βουνό 349
Γερογιάννη ἀδελφοὶ 357	Καραθάνος 360
Γευγελῆ 337	Καρατάσος 337, 338, 339
Γιαγκλῆς 356, 357, 358	Καρατζόβα 335, 346
Γιαντισά 355 - 356	Καστανόφυτο 347
Γιοβάνης 356	Καστανοχώρια 343, 345
Γιώργης Κρητικὸς 352, 353	Καστοριά 326, 327, 328, 330, 332, 343, 347, 351
Γκούρας 345	Κατεχάκης 360
Γκόνος 355, 356	Κατσάμπας Δ. 360
Γουμένιτσα 355	Κλεισούρα 327
Γραδένιτσα 337	Κοντσικὸ βλ. Γαλατινὴ
Γρεβενά 328, 345	

Κορδίτσας 360
 Κοροπούλης 349, 350
 Κουβίδης ἢ Κουβιδάκης 359, 360
 Κρήτη 343, 349, 359

Λ

Λαζαρίδης βλ. Αἰμιλιανός
 Λάζος Δουγιάμας 355
 Λέχοβο 345, 346, 352
 Λιμπίνοβο 354
 Λίτσας 347, 348
 Λόσνιτσα (σημ. Γέριμας) 344
 Λούκας 337, 338, 339, 347,

Μ

Μακεδονία πολλαχοῦ
 Μαλεβύζι Κρήτης 359
 Μάνδρα Ἐλευσίνος 349
 Μελάς Παῦλος πολλαχοῦ
 Μίγγας Ἀντώνης 340, 341, 342
 Μικεζές (Μίκης Ζέζας) 332
 Μηλιές Πηλίου 336
 Μήτηραινα 334
 Μῆτρος Βλάχος 326
 Μῆτρος (Δουγιάμας) 355
 Μητρούσης (Καπετάν) 356, 357
 Μοναστηράκι 360
 Μοναστήριον 326, 343
 Μορίχοβο 335, 337, 338, 344, 346
 Μουρίκι 344
 Μπαστῆς Χρήστος 345, 346
 Μπιζάνι 359
 Μπίμπας Στέργιος 352
 Μπιτόλια βλ. Μοναστήριον
 Μποταΐτης Μῆτρος 334
 Μπρούφας Ἀθανάσιος 325, 335, 336

Ν

Νάουσα 340
 Ναούμης 350
 Νοταράς Γιάννης βλ. καὶ Ἀρχοντόπου-
 λο 329
 Νταβέλης 350, 351
 Νταούτης 360

Ο

Ὀλυμπος 332, 335
 Ὀντρα 351
 Ὄξυά 344
 Ὀσνίτσα βλ. Ὀσνίτσανη
 Ὀσνίτσανη 347, 348

Π

Παλαμᾶς Κ. 334
 Παλιοχώρι Πτολεμαΐδος 344, 345
 Παναγιά Λιμνίτσα 335
 Παπαδήμας 345, 346
 Παπαδράκος 360
 Παύλαινα 334
 Περιστέρι 335
 Πετροπούλακης 347
 Πηγαδίτσα 354
 Πλιάτσικας 333
 Πτολεμαῖς 335

Ρ

Ραδοσίτσα (σημ. Μέγαρον) 345
 Ρούδιανη βλ. Ρούδιον
 Ρούδιον 327
 Ρουμάνοι 340

Σ

Σεϊμένης ἢ Σεϊμενάκης 352
 Σέλιτσα 347
 Σέρραι 356
 Σιαπέρας 346
 Σιάτιστα 332 350
 Σκρά 355
 Σνίχοβον 353
 Στάτιστα 326
 Στενάρης 355
 Στρέμπενο 352

Τ

Τάκης 335
 Τέλλος Ἄγρας βλ. Ἄγρας
 Τέχοβο (σημ. Καρυδιά) 341

Τίκες 335, 336	Φ
Τοῦρκοι πολλαχοῦ	Φασούλας 353
Τράϊκος (Δουμάγιας) 355	Φλάμπουρας 345
Τρίκαλα Κορινθίας 329	Φλώρινα 350
Τσακαλάρωφ 353	Φούντας 360
Τσόντος Χαράλαμπος ἢ Τσοντολάμπης 343	Φούφας (Παπαδᾶς) 325, 344, 345
Τσοτάκος 349	X
Τύλισος Μαλεβυζίου 359	Χαντούρης Μιχάλης 340
Τώνης βλ. Μίγγας Ἀντώνης	Χασάπης 340
	Χρυσόστομος (μητροπολίτης Δράμας) 358

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser dieser Studie veröffentlicht 56 Liedertexte, in denen die Vaterlandsliebe der griechischen Kämpfer gelobt wird.

In einer kurzen Einleitung untersucht er den Wert dieser Lieder und stellt fest, daß die meisten davon Nachahmungen von Volksliedern einer anderen Epoche sind, nämlich aus der Zeit der Türkenherrschaft in Griechenland. Von jenen sind die Motive und manchmal sogar die Ausdrücke entliehen, wie es in Volksliedern oft vorkommt. Trotz dieser Nachahmungen verdienen es diese Texte, analysiert zu werden, denn sie zeigen, daß das Volk sich verpflichtet fühlte, seine Helden in Liedern zu ehren.

Nach dieser Einleitung veröffentlicht er die Texte mit historischen Kommentaren.

Einigen der Texte sind die Melodien beigelegt, die von dem Musiker Spyros Peristeris aufgezeichnet wurden.